

KUN. KĘSTUTIS SMILGEVIČIUS

KARDINOLAS JURGIS RADVILA (1556–1600): GALIA
KATALIKYBĖS TAPSMO IR SKLAIDOS TARNYSTĖJE

I. ISTORINIS KONTEKSTAS

Galia ir valdžia, turtai ir kuo garbingesnė kilmė – tokie siekiai nebuvo ir nėra svetimi bet kurioje istorinėje epochoje gyvenusiems ir gyvenantiems visuomenės ar politikos veikėjams. XVI a. į galią bei jos instrumentalizacijos galimybes pažvelgta nauju žvilgsniu, suklestėjo ištisas literatūros žanras, siekęs patarti galią turintiems ne tik, kaip gyventi, atitinkant magnatų luomui keliamus lūkesčius ir reikalavimus, bet ir kaip konkrečiai paveldėta, suteikta ar kitaip įgyta galia naudotis. Vieno garsiausių Florencijos Respublikos sūnų Niccolò di Bernardo dei Machiavellio (1469–1527) didysis veikalas *Kunigaikštis (Il principe)*, 1513) paženklino paradigmų kaitą: galia įgytos politinės ir asmeninės naudos siekis prarado savo „blogą skonį“ ir tapo pripažinta politinio bei visuomeninio veikimo paskata ar tikslu. Florencijos Respubliką 1535 m. pakeitusi Toskanos Didžioji Kunigaikštystė tarytum užantspaudavo šią kaitą ir tapo pavyzdžiu kitoms žemyno dinastijoms. Atrodė, kad utilitaristinės Machiavellio hipotezės, samprotaujančios, jog religija – tai tik naudingas galios įrankis¹, o Dievo baimę pakeičia baimė neįtikti valdovui, ėmė pildytis.

XVI a. aiški paradigmų kaita lengvai atpažįstama ir politinio-religinio idealo fragmentacijoje. XV a. dar visur (išskyrus Prancūziją) oficialiai pripažįstama krikščioniškojo universalizmo vertė, *res publica christiana*, ir Šventosios Romos imperijos kaip tautų šeimos idėja XVI a. užleidžia vietą ankstyvajam nacionalizmui bei konfesionalizacijai. Neatsitiktinai

¹ Niccolò Machiavelli, *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, Milano: BUR Rizzoli Classici, 2011, p. 91–97.

ir LDK XVI a. pradžioje imama vėl ieškoti įkvėpimo tikroje ar menamoje praeityje, kuomet dar negyventa bendroje valstybėje su lenkais, suklesti lietuvių kilmės iš romėnų mitas, vad. Litalijos idėja. Religinėje srityje net Martyno Liuterio sąjūdis, pats buvęs Vakarų krikščionybės skilimo priežastimi, labai greitai išsišakoja į daugybę kelių, šiandien vadinamų protestantų Reformomis. Vienybėje su popiežiumi likusi Bažnyčia Tridento susirinkimo metu apsibrėžia savo tapatybę iš naujos, konfesinės perspektyvos, „krikščionybės“ sąvoką keičia „katalikybės“ sąvoka, bet politinėje plotmėje Roma, skirtingai nei XV a., nebesuvokiama kaip vienintelis, universalus autoritetas, o tik kaip vienas iš centrų. LDK krikščionybės situacija XVI a. viduryje gana savita: nors beveik visi gyventojai pakrikštyti, bet atokiose kaimo vietovėse dar atliekami gyvulių aukojimai, o žemiausių socialinių sluoksnių religinio išprusimo lygis neretai yra beveik nulinis. Tad Tridento mieste vykstant Visuotiniam Bažnyčios susirinkimui (1545–1563), tiek Medininkų, tiek ir Vilniaus vyskupijose savo užbaigimo dar tik laukė 1387 ir 1416 m. prasidėjęs krikščioninimo procesas. Chronologiškai ir turinio požiūriu ši užduotis LDK sutapo su katalikybės kaip konfesijos apsibrėžtimi ir tapsmu.

XVI a. pradžioje Lietuvos ir Lenkijos luominėse visuomenėse baigėsi XIV a. antroje pusėje prasidėjęs procesas, kuriuo siekta teisiškai įtvirtinti išimtinę kilmingųjų teisę į visas bent kiek žymesnes valstybines ir bažnytines pareigybes. 1505 m. Aleksandro Jogailaičio ketvirtus metus valdomos Lenkijos Radomo Seimas kodifikavo išimtinę kilmingųjų teisę užimti ne tik vyskupo, bet ir prelato, katedros ar koleginės bažnyčios prepozito vietą². Pasiskundus, kad į bažnytines pareigybes bando prasmukti prasčiokai, 1510 m. Žygimantas Senasis Krokuvoje išleido konstituciją (pakartotą 1550 m.), kurioje pažadėjo savo pirmtakų papročiu neleisti prasčiokams tokių pareigybių užimti³. Aukštosios bažnytinės pareigybės

² Ioannes Herbortvs, *Statuta Regni Poloniae in ordinem alphabeti digesta*, Cracoviae: [Lasarus Andrysowic], 1563, l. 185v: „Sanximus, confituiumus, et irreuocabiliter decreuimus: Ut de cætero ad Cathedrales Ecclesias, in Episcopus in eisdem Ecclesiis, in Prælatos: in Collegiatis vero Ecclesiis, ad principales Dignitates, homines tantummodo de corpore eiusdem Nobilitatis possint promoueri“.

³ Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa djeceży wileńskiej, oraz wykaz*

Lenkijoje nuo to laiko tapo jau nebe *de facto*, bet *de iure* rezervuotomis magnatų giminių nariams. Praėjus tik dvejiems metams nuo Radomo seimo, su Alberto Radvilos episkopato pradžia, ši praktika įsigalėjo ir Vilniaus vyskupijoje.

Koks efektyvus gali būti turimos galios naudojimas religinėje sferoje įtikinamai pademonstravo LDK XVI a. viduryje išsismarkavęs konfesionalizacijos procesas. Bajorai, turintys patronato teisę, pakeitę konfesiją, savo ar savo protėvių statytas bažnyčias nieko neatsiklausdami kartais tiesiog perduodavo reformatams, taip palikdami savo pavaldinius katalikus nepavydėtinoje situacijoje. Tik kiti galingieji – jei tokių būtų atsiradę – galėjo situaciją pakeisti į Tridento susirinkimą susirinkusios Bažnyčios naudai. Tokioje politinėje ir kultūrinėje aplinkoje, Lukiškėse, Neries upės slėnyje⁴, miškingoje ir gražioje Vilniaus užmiesčio vietovėje, 1556 m. gegužės 31 d. gimė antrasis kunigaikščio Mikalojaus Radvilos ir Elžbietos Šydloveckos sūnus Jurgis. Kiekvienas jam būtų galėjęs pavydėti jo kilmės.

Jo tėvas, Šventosios Romos imperijos kunigaikštis M. Radvila (1515–1565), dėl savo barzdos spalvos pramintas „Juodoju“, buvo turtingiausias ir galingiausias LDK magnatas. Jį, karalienės Barbaros Radvilaitės pusbrolių, nors karalienės ir ne itin mėgiamą, su Žygimantu Augustu siejo ypač glaudūs santykiai, tad nenuostabu, kad jau 1552 m. savo rankose jis sutelkė dvi geidžiamiausias Kunigaikštystės pareigybes – Vilniaus vaivados ir LDK kanclerio. „Tikrasis Lietuvos karalius“⁵ – taip taikliai 1850 m. jį apibūdino lenkų istorikas grafas Maurycijus Ignacas Aleksandras Dzieduszycki, rašęs M. J. A. Rychcickio slapyvardžiu. 1547 m. imperatoriaus Karolio V suteiktas šv. Romos imperijos kunigaikščių titulas, 1551 m. iš karaliaus gauta išimtinė teisė saugoti

kościółów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych (toliau – *Biskupstwo wileńskie*), Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1912, p. 125, 2 past.

⁴ Stanislaus Rostowski, *Lituanicarum Societatis Jesu historiarum libri decem*, Parisiis – Bruxellis: Apud Victorem Palme (Parisiis), apud G. Lebrocquy (Bruxellis), 1877, p. 120.

⁵ [Maurycy Ignacy Aleksander Dzieduszycki] Maurycy Ignacy Aleksander Rychcicki, *Piotr Skarga i jego wiek*, t. 1, Kraków: W zakładzie Wydawnictwa dzieł katolickich, 1850, p. 61: „Radziwiłł byłoby istny król Litewski, wyrocznia szlachty!“.

didžiojo kunigaikščio archyvo (vad. Lietuvos Metrikos) dokumentus Radvilų šeimos archyve Nesvyžiuje – tai tik du išskirtinio Radvilų statuso ir galios pavyzdžiai. Tokių privilegijų, kokias turėjo Jurgio tėvas, valstybėje neturėjo daugiau niekas.

Radvilų šeimoje religija vaidino didelį vaidmenį. Nors kunigaikščio gyvenime ji glaudžiai siejosi su politika, vis dėlto ja neabejotinai domėtasi nuoširdžiai ir gal net aistringai. Nenuostabu, kad Reformacijoms atkeliavus į Lietuvą, M. Radvilos užimama pozicija įgalino jį tapti pagrindiniu ir svarbiausiu jų sklaidos varikliu, o drauge ir atkakliu „tobulos krikščionybės“ ieškovu. Prasidėjo atsivertimų grandinė: 1536–1540 m. M. Radvila „Juodasis“ perėjo į liuteronų konfesiją, 1550–1553 m. – į „šveicarų konfesiją“ (taip tuomet buvo vadinami evangelikai reformatai), o nuo 1563 m. iki pat mirties intensyviai svarstė ir antitrinitorių idėjas, taip iki galo ir neapsispręsdamas, kuri gi iš tų konfesijų geriausiai atskleidžia „tikrąją krikščionybę“. Gali būti, kad būtent šie skausmingi svarstymai, o galbūt ir nusivylimas tapo vyriausiojo Mikalojaus sūnaus, o vėliau ir kitų trijų sūnų grįžimo į „didžiąją Bažnyčią“ jei ir ne priežastimi, tai bent akstinu. 1616 m., vyresniojo Jurgio Radvilos brolio Mikalojaus Kristupo, vadinamo „Našlaitėliu“, laidotuvių Nesvyžiuje metu, Martynas Vidzevičius savo pamoksle citavo paskutinį M. Radvilos „Juodojo“ laišką, kuriame šis kaltinęs antitrinitorių veikėjus jį nuvedus „taip toli, kad jis jau nebežinojęs kuo tikėti“⁶.

2. VAIKYSTĖ IR JAUNYSTĖ

Kaip minėta, Nesvyžiaus ir Olykos kunigaikštis Jurgis Radvila gimė 1556 m. gegužės 31 d. Lukiškėse. Jis buvo šeštasis vaikas šeimoje. Už jį vyresni – brolis Mikalojus Kristupas (1549–1616), seserys Elžbieta (1550–1591), Sofija (1552–1608), Ona (1553–1590) ir dar vaikystėje miręs broliukas Jonas (1554–1557). Po Jurgio gimimo

⁶ Marcin Widziewicz, *Kazanie na pogrzebie Jasnie Oświeconego Páná Je(go) Mości Páná Mikolaia Chryztofa Radziwila, Książęcia Pánstwa Rzymkiego Ná Olyce y Nieświeżu, Hrabi ná Szydłowcu y Mir, Woiewody Wilenskiego, Száwelskiego Ęc. Ęc. Stárosty, Miáne w Kościele Nieświeżkim u Oycow Societatis Iesu, 9. dnia Kwietniá Roku Pańskiego 1616*, Kraków: W drukarni Franciszka Cezarego, 1616, p. 23.

Mikalojus „Juodasis“ ir Elžbieta Šydlovecka susilaukė dar dviejų sūnų ir dukters – Alberto (1558–1593), Stanislovo (1559–1599) ir Kristinos (1560–1580)⁷. Kai Jurgiui sukako šešeri (1562), mirė mama, o po trejų metų (1565) – ir tėvas. Wiesławo Müllerio teigimu, po mamos mirties Jurgis kuriam laikui buvęs išsiųstas į karaliaus dvarą Krokuvoje⁸. Tikėtina, kad pirmasis jaunojo kunigaikščio susilietimas su mokslu įvyko namuose Lukiškėse, globojant kuriam nors mokytam evangelikui-reformatui.

1566 m. spalio ar lapkričio mėnesį⁹, kai Jurgiui tebuvo vos dešimt metų, Romoje į katalikybę perėjo jo vyresnysis brolis. Nors pats Mikalojus Kristupas prašė šią žinią laikyti paslapyje, gandai vis tiek pasklido, ir tiek Romoje, tiek LDK bei Lenkijoje ji tapo svarstymų objektu. Prisdėjo ir tai, kad, kaip savo 1567 m. rugsėjo 13 d. laiške Hozijui liudija Vilniaus vaitas Augustinas Rotundas¹⁰, į katalikybę perėjo ir Jurgio seserys. Rotundas, apibūdindamas į katalikybę perėjusias Radvilaites, naudoja daugiskaitą („*sorumque*“)¹¹, tad omenyje turimos dvi arba trys vyresniosios seserys. Vargiai įmanoma, kad omenyje turėta ir septynmetė jaunėlė Kristina. Dvi iš Jurgio Radvilos seserų katalikėmis išbuvo neilgai – Sofija tapo liuterone, o Ona – reformate¹². Niekas iš galingiausių šeimų atstovų septintojo dešimtmečio viduryje tokio žingsnio dar nebuvo žengęs, o juk čia kalbama ne apie bet ką, o apie M. Radvilos „Juodojo“, visų Reformacijų lyderio, vyriausiąjį sūnų, būsimąją Nesvyžiaus-Oly-

⁷ *Monumenta Poloniae Vaticana* (toliau – MPV), t. 5: *Alberti Bolognetti nuntii apostolici in Poloniae epistolae et acta 1581–1585*, d. 1: 1581–1582, ed. Edward Kuntze, Czesław Nanke, Cracovia: Sumptibus Academiae Polonae Litterarum et Scientiarum, 1923–1933, Nr. 248, 14 past., p. 267; Tomasz Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616), wojewoda wileński*, Warszawa: Semper, 2000, p. 25.

⁸ Wiesław Müller, „Radziwiłł Jerzy h. Trąby (1556–1600)“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, Kraków, 1987, t. 30/2, sąs. 125, p. 229.

⁹ Tomasz Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka...*, p. 323.

¹⁰ Šis laiškas iki Antrojo pasaulinio karo buvo saugomas Frauenburgo katedros kapitulos archyve (D. 33, f. 117). Čia remiamasi jo ištrauka, cituojama Henryk Barycz, „Dziennik podróży do Włoch biskupa Jerzego Radziwiłła w 1575 r.“, in: *Kwartalnik historyczny*, Lwów, 1935, t. 49, p. 342, 1 past.

¹¹ *Ibid.*

¹² Tomasz Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka...*, p. 46.

kos kunigaikščių giminės galvą. Kartais šiame lemtingame „Juodojo“ atžalų žingsnyje išvelgiama tik buvusio nuncijaus Lenkijoje Giovanni Francesco Commendone ir jėzuitų įtaka, tikra ar menama liga, galima politinė nauda, bet svarstyti prielaida galėtų būti ir M. K. Radvilos asmeninė patirtis. Jei tiesa tai, ką apie M. Radvilos „Juodojo“ dvejonę 1616 m. prie „Našlaitėlio“ kapo kalbėjo M. Vidzevičius, tuomet pasidaro visai tikėtinas ir kitas atsivertimo dėmuo – nelinksmas paskutiniaisiais savo gyvenimo metais abejonėse bei nusivilyme paskendusio tėvo pavyzdys.

Kaip minėtame 1567 m. rugsėjo 13 d. laiške liudija Rotundas¹³, našlaičiais likę Jurgis, Stanislovas ir Albertas tęsė savo mokslus Nesvyžiuje, kur juos mokė keli evangelikų-reformatų konfesijai priklausantys auklėtojai ir pedagogai. Neabejotina, kad 1569 m. Jurgis jau buvo neblogai išsimokslinęs jaunuolis. Kai jam sukako 14 metų, Mikalojus Kristupas jį ir jo abu jaunesnius brolius išsiuntė studijoms į Leipcigo universitetą. Nors ir universitetinės, šios studijos nedaug kuo priminė šiuolaikines mokslines studijas. Mokslinis-kultūrinis išprusimas, kurio pagausinti trys berniukai atvyko į Leipcigą, pirmiausiai turėjo instrumentinę reikšmę: pasitarnauti politinių-diplomatinių gebėjimų, būtinų vadovaujančias pareigas einančiam aristokratui, formavimuisi. Kaip teisingai pastebi Jūratė Kiaupienė, tokios XVI a. didikų studijos tarnavo tam, kad pastarieji „išmoktų valdyti ir reprezentuoti valstybę“¹⁴.

Nėra žinoma, kur ir kada Jurgis Radvila pirmą kartą susitiko tėvus jėzuitus, degančius uolumu ir išsilavinusius, tikrus „atvertinėjimo“ meistrus, bet tarp jų užsimezgė draugystė, jie tapo jo patarėjais ir dvasios tėvais. Jėzuitai buvo tie žmonės, kurie mokėjo įtikinamai atsakyti į klausimus apie religiją. Paaugliui, ieškančiam aiškumo, jėzuitai tapo tikra dangaus dovana. Šalia aiškių, sistemingų jėzuitų atsakymų Jurgiui prieš akis buvo ir „atsivertėlio“ vyresniojo brolio pavyzdys. Neatmestina galimybė, kad Mikalojus Kristupas kokiame nors laiške pasipasakojo

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Jūratė Kiaupienė, „*Mes, Lietuva*“: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas)*, Vilnius: Kronta, 2003, p. 225.

Jurgiui apie savo kelio atsivertimo link priežastis. Kaip ten bebūtų, lemtingą žingsnį į katalikybę Jurgis žengė ne Leipcige.

Jurgis Radvila baigė studijas 1572 m. Grįždamas į Lietuvą, jis apsisitojo Poznanės jėzuitų kolegijoje. Tai buvo viešnage pas tuos, kurie jau niekad nenustos buvę Radvilos bendraminčiais. Gali būti, kad būtent Poznanėje Jurgis pirmąkart pajuto pašaukimą stoti į Jėzaus Draugiją.

Grįžimas į Lietuvą Jurgiui nereiškė nuobodžiavimo. Priklausymas pirmajai Lietuvos giminei bei atsakingos vyriausiojo brolio pareigos leido numanyti, kad teks ne tik dalyvauti aukštuomenės pobūviuose, bet ir prisiliesti prie politinio-diplomatinio valstybės likimo formavimo. Taip ir atsitiko 1573 metais. Seimui išrinkus Lenkijos karaliumi Henriką Valua, Jurgis kaip LDK maršalo M. K. Radvilos palydovas buvo pakviestas į oficialios Lenkijos-Lietuvos diplomatinės delegacijos kelionę Paryžiuon¹⁵. Misija jaunuoliui buvo neabejotinai labai įdomi: turėtas būti oficialiai informuotas apie savo išrinkimą, o vėliau – parlydėtas į Krokuvą naujasis monarchas, keliauti reikėjo per daugelį Šventosios Romos imperijos valstybių, o ir pati kelionė planuota patogiausiu keliavimui metų laiku – vidurvasarį. Tad ši valstybinė misija buvo tikra Dievo dōvana.

3. PERĖJIMAS Į KATALIKYBĘ IR BAŽNYTINĖS KARJEROS PRADŽIA

Ypač aukštos kilmės asmenims visuomenėje ir Bažnyčioje seniau daryta nemažai išimčių iš bendrųjų taisyklių. Nesunku suprasti tokią praktiką: turtingi ir galingi aristokratai norom nenorom jau nuo savo gimimo tapdavo politikais. Dar lopšyje gulinčioms galingųjų naujagimėms jau būdavo ieškoma jaunikių, o berniukams, priklausomai nuo majorato, vyresniųjų būdavo projektuojama valdovo, karvedžio ar Bažnyčios hierarcho ateitis. Tad visiškai nenuostabu, kad ir Jurgio gyvenime daug įvykių apibūdintini žodžiais „anksčiau nei“. Vyskupu jis tapo anksčiau nei dvasininku, kardinolu – dar prieš savo vyskupiškąją konsekraciją, o jo vyskupiškosios karjeros projektavimas jau buvo baigtas dar prieš

¹⁵ *Diariusz poselstwa Polskiego do Francji po Henryka Walezego w 1573 roku*, ed. Adam Przyboś, Roman Źelewski, (ser. *Materiały komisji nauk historycznych*, 8), Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1963, p. 3.

jam tampant kataliku. Pats metas klausti: o kada Jurgis Radvila perėjo į katalikybę? Cirkuliuoja penkios jo konversijos datos. Ikonografinis šaltinis – Jurgio Radvilos portretas iš Vilniaus vyskupų portretų galerijos – inskripcijoje skelbiaš, kad tai įvykę, kuomet Jurgiui buvo dvylika metų, taigi tarp 1568 m. gegužės 31 d. ir 1569 m. gegužės 30 d¹⁶. Paulius Jatulis savo straipsnyje *Lietuvių enciklopedijoje* teigė, jog tai įvykę 1572 m.: Jurgis „[Vilniaus] kolegijos rektoriaus T. St. Varševickio 1572 priimtas į Kat. Bžn.“¹⁷. Romos jėzuitų archyve saugomoje *Vilniaus kolegijos istorijoje (1568–1574)* teigiama, kad Jurgis Radvila su keliais šeimynykščiais į Katalikų Bažnyčią priimtas Vilniuje 1573 m. birželio 2 d¹⁸. Henryko Barycziaus – Jurgio Radvilos kelionės į Italiją dienoraščio paskelbėjo – manymu, tai įvykę 1573 m. rugsėjo 2 d.¹⁹, o Zenonas Ivinskis teigia, kad tą dieną Jurgis „apsisprendęs tapti kataliku“²⁰. 1987 m. W. Müllerio parašytoje Jurgio Radvilos biografijoje siūloma 1574 m. balandžio 11 d. data²¹. Tad kuri iš šių datų yra tikroji perėjimo į katalikybę data? Atsakymą surasti padėtų papildomi šaltinių duomenys.

Jurgis Radvila tuo metu jau nebebuvo vienintelis įžymus konvertitas. Aštuntasis XVI a. dešimtmetis buvo kupinas tokių konfesinių transformacijų. Štai 1573 m. iš ortodoksijos į katalikybę perėjo kitas būsimasis Vilniaus vyskupas, rutėnų didikas Benediktas Vaina. Iškart po Jurgio konversijos dideliu greičiu imta įgyvendinti ir jo bažnytinės karjeros programa. Kas buvo jos autorius?

Jurgio Radvilos tapimo Vilniaus vyskupu idėja priklauso M. K. Radvilai „Našlaitėliui“. Giminės Nesvyžiaus-Olykos šakai trūko galingo senatoriaus, kuris būtų galėjęs atstovauti giminės interesams valstybės

¹⁶ Liudas Jovaiša, *Vilniaus vyskupai ir jų portretai*, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2016, p. 58–59.

¹⁷ Paulius Jatulis, „Radvilai“, in: *Lietuvių Enciklopedija*, t. 24, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1961, p. 382.

¹⁸ *Archivum Romanum Societatis Iesu*, Polonia 65, l. 118v.

¹⁹ Henryk Barycz, *op. cit.*, p. 342.

²⁰ Zenonas Ivinskis, „Merkelis Giedraitis arba Lietuva dviejų amžių sąvartoje“, in: Zenonas Ivinskis, *Rinktiniai raštai*, t. 4: *Krikščionybė Lietuvoje* (toliau – *Raštai*, t. 4), Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1987, p. 379–380.

²¹ Wiesław Müller, *op. cit.*, p. 229.

senate ir atsverti savo galybės viršūnėje esantį pagrindinį konkurentą – velionio tėvo pusbrolių, Vilniaus vaivadą (1565–1584) ir LDK kanclerį (1565–1579), Biržų-Dubingių kunigaikštį Mikalojų Radvilą „Rudajį“²². „Rudojo“ galią tebuvo galima sumažinti jai priešpriešinant kitą, panašią galią. Tokia alternatyva Vilniaus vaivados galiai ir turėjo tapti būsimasis Vilniaus vyskupas, juk, skirtingai nuo pasaulietinių pareigų gavimo ir išlaikymo neužtikrintumo, vyskupo pareigos buvo pastovesnės ir automatiškai garantavo vietą valstybės senate. Jurgiui tapus vyskupu, būtų laimėta dviejuose frontuose: giminės Nesvyžiaus-Olykos šakai užtikrintas tiek stabilus politinis atstovavimas seime, tiek ir lemiamo įnašo į katalikybės tapsmą LDK galimybė. Niekam nebuvo paslaptis, kad Valerijonas Protasevičius (Vilniaus vyskupas 1556–1579 m.) jau buvo senas žmogus ir sunkiai sirgo. O kas, jei Roma jam paskirtų jauną įpėdinį – koadjutorių? Drąsiai idėjai reikėjo įtakingų rėmėjų. „Našlaitėlis“ kreipėsi į tėvus jėzuitus ir paprašė paramos šiam projektui, pažadėdamas Vilniaus kolegijai padovanoti savo Dvorykščių (balt. *Дворышча*) dvarą, jei tik, kaip savo 1574 m. rugsėjo 7 d. laiške rašė Petras Skarga, „jo brolis Ponas Jurgis Romoje būtų paskirtas Vilniaus Garbingiausiojo Koadjutoriumi“²³. Šiame savo laiške Jėzaus Draugijos generolui Everardo Mercuriano Skarga parėmė šią Mikalojaus Kristupo idėją argumentuodamas taip: „Rašiau Jums, gerbiamasis Tėve, jog, kad padėtume Ponui Maršalkai išrūpinti jo broliui koadjutoriją, ypač reikalinga mūsų parama, nes į mūsų rekomendacijas ir liudijimus atsizvelgiama labiau, nei daugelis mano“²⁴. Šv. Sostas sutiko su šia idėja, bet išskėlė keletą reikalavimų: iš kandidato rūmų turi būti iškraustyta nuo 1555 m. ten veikianti reformatų bendruomenė, o pats jaunuolis turi įgyti teologijos

²² Apie jį žr. Raimonda Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis*, Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2002.

²³ *Listy ks. Piotra Skargi z lat 1566–1610* (toliau – *Listy ks. Piotra Skargi*), ed. Jan Sygański, Kraków: Nakładem wydawnictw Towarzystwa Jezusowego, 1912, Nr. 32, p. 57: „[...] si modo frater suus Dnus Georgius Romae fiat Coadiutor Rmi Vlnensis declaratus“.

²⁴ *Ibid.*: „Scripsi Vrae Rdae Pti Dnum Marsalcum in iuvando suo fratre ad perficiendam Coadiutoriam, nostram operam summopere requisivisse, quod nostrorum commendationes vel testimonia plus habere momenti, quam aliorum arbitraretur“.

žinių. Protasevičiaus reakciją į šią idėją įvairūs autoriai aprašo labai skirtingai: vieni jį teigia pradžioje priešinusis, o vėliau nusileidus, kiti gi – su džiaugsmu tokią žinią sutikus. Vis dėlto, turint omenyje tiek ano meto, tiek šiuolaikines patirtis, įtikinamesnė atrodo pirmoji prielaida. Kaip ten bebūtų, 1574 m. Vilniaus vyskupas sutiko, kad jo koadjutoriumi būtų nominuotas aštuoniolikmetis pasaulietis kunigaikštis Jurgis Radvila.

Nuncijus Lenkijoje Vincenzo Laureo apie planus siūlyti Jurgi Radvilą Vilniaus vyskupo koadjutoriumi sužinojo tik 1574 m. birželį, Jurgiui jau perėjus į katalikybę²⁵. Nuncijus Krokuvoje tuoj pat sudarė pirmąjį informacinį procesą, bet dokumentų į Romą neišsiuntė, nes kandidato rūmų kieme ir toliau veikė dar tėvo laikais pastatyti reformatų maldos namai²⁶.

Vienam iš „Juodojo“ sūnų atsivėręs karjeros šansas, galėtume sakyti, leido ir Vilniaus vaivada M. Radvilai „Rudajam“ vienai dienai pasijusti kataliku. Renkantis tarp konfesinių įsitikinimų, dviejų giminės šakų varžytuvių dėl įtakos ir bendros Radvilų giminės galios padidینimo, „Rudasis“ pasirinko pastarąją²⁷. Jis sutiko su savo giminaičių katalikų prašymu, ir reformatai per rekordiškai trumpą laiką – vos dvi savaites – buvo iškeldinti iš Lukiškių rūmų. Reformatams išsikėlus į Minsko kašteliono Jono Glebavičiaus rūmus, Jurgio kelyje į koadjutorystę kliūčių nebeliko. Spalio 5 d. Skarga apie reformatų iškraustymą laišku informavo Lenkijos jėzuitų viceprovincijolą Francisco Suniero²⁸, o spalio 6 d. nuncijus į Romą išsiuntė ir savo surinktą informaciją apie Jurgi²⁹. Savo pažadą atsilyginti už pagalbą ištęsėjo ir M. K. Radvila, 1574 m. lapkričio

²⁵ Darius Antanavičius, „Vilniaus vyskupo koadjutoriaus Jurgio Radvilos 1575 m. liepos 4 d. informacinis procesas“ (toliau – *Procesas*), in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, Vilnius, 2008, t. 1, sudarė Darius Antanavičius, Darius Baronas, p. 316.

²⁶ *Acta Nuntiaturae Poloniae* (toliau – *ANP*), t. 9: *Vincentius Lauro (1572–1578)*, d. 2: *I X 1574 – 30 VI 1575*, ed. Mirosław Korolko, Lucianus Olech, Romae: Institutum Historicum Polonicum Romae, 1999, Nr. 170, p. 14.

²⁷ Tomasz Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku* (toliau – *Konflikty*), Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2016, p. 88–89.

²⁸ *Listy ks. Piotra Skargi...*, Nr. 36, p. 70.

²⁹ *ANP*, t. 9, Nr. 170, p. 15.

5 d. padovanojęs Vilniaus jėzuitų kolegijai Dvarkščius bei skyręs kitų pelningų beneficijų³⁰. Tų pačių metų gruodžio 18 d. popiežius Grigalius XIII, apeidamas kardinolų konsistoriją, savo breve paskyrė Jurgį jauniausiu Lietuvos istorijoje Vilniaus vyskupo koadjutoriumi, o po keturių dienų, prieš pat Kalėdas, kitos dvi apie šį įvykį informuojančios brevės buvo parašytos Vilniaus vyskupui ir Vilniaus katedros kapitulai³¹.

Roma dar nuo Respublikos laikų pirmiausiai vertino, ar *visų nustatytų papročių laikantis* yra atliekamas religinis bei kitas svarbus aktas, tad nenuostabu, kad net kunigaikščio Radvilos atveju panūsta informacinį procesą pakartoti. Nuspręsta paprašyti pakartoti net tikėjimo išpažinimą, mat pirmojo išpažinimo liudijime šalia parašo pasigęsta žodelio „šitaip“ (lot. *ita*)³².

Tad kas per žmogus buvo savo studijoms Romoje besiruošiantis devyniolikmetis Jurgis? Jo dvasios tėvas Skarga apibūdina jį pačiais šilčiausiais žodžiais, pabrėžia jo dorybes ir gabumus, bet ypač išryškina tris savybes – paklusnumą (*docilitas*), imlumą patarimams ir pamokymams, bei jo didėjančią apaštalinį užsidegimą tikėjimo dalykams³³. Tai tiko abiem pusėms, o jėzuitai buvo pasirengę padėti Jurgiui išmokti kovoti „Dievo karus“³⁴. Jaunas ir inteligentiškas Šventosios Romos imperijos kunigaikštis katalikas, turtingiausios ir įtakingiausios LDK giminės atžala kaip niekas kitas tiko tokiam uždaviniui. Jaunatviška energija (tiek, kiek leido silpna sveikata) Jurgio asmenyje puikiai derėjo su dideliu asmeniniu pamaldumu. 1600 m., po ankstyvos Jurgio mirties, jėzuitas kard. Roberto Francesco Romolo Bellarmino (1542–1621) savo laiške M. K. Radvilai liudijo, kad savo studijų Romoje metais vyskupas Jurgis kasdien patarnaudavo jo aukojamoms šv. Mišioms³⁵. Vilniaus

³⁰ *Listy ks. Piotra Skargi...*, Nr. 37, p. 73.

³¹ *Acta Capituli Vilnensis*, t. 5 (1570–1578), in: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – *LMAVB RS*), f. 43, b. 213, l. 174v–177.

³² Darius Antanavičius, „Procesas...“, p. 317.

³³ *Listy ks. Piotra Skargi...*, Nr. 41, p. 78.

³⁴ *Ibid.*, Nr. 41, p. 79.

³⁵ Robertus Bellarminus, *Epistolae familiares*, Romae: Typis Dominici Manelphij, 1650, p. 19.

vyskupo koadjutoriui, be abejo, netrūko ir žmogiškumo, ir kartais pasitaikydavusių jaunatviškų ekscesų, bet tokie ekscesai, susiję su Jurgio, kaip itin aukštą visuomeninę poziciją užimančio asmens padėtimi, niekad nedominavo jo gyvenime ir likdavo tik rūmų pasižnabzdėjimuose bei slaptuose Skargos pranešimuose vyresniesiems³⁶.

Kaip ir kiti trys broliai Radvilos, Jurgis – pirmiausiai tėvų jėzuitų suformuota asmenybė. 1573 m. vasario mėnesį į Vilnių atsiųstas genialus lenkų jėzuitas Skarga Jurgiui tapo ir patarėju politiniais bei visuomeniniais klausimais, ir visur lydinčiu globėju³⁷. Tam tikra prasme, Skarga Radvilai kompensavo tai, ko jis nebuvo spėjęs gauti iš tėvo (dėl ankstyvos „Juodojo“ mirties), o galbūt ir tai, ką jis būtų galėjęs, bet nenorėjo sužinoti iš jį patronizavusio vyresniojo brolio. Jau vėliau į Romą išvykusį Jurgį globoję Amžinojo Miesto jėzuitai, bet Skarga vis tiek neužmiršdavo savo dvasios sūnaus ir siūsdavo jam knygų³⁸.

Kaip daugelio kitų to meto aukštuomenės narių, Jurgio išsilavinimas buvo humanistinis, besiremiantis Antikos laikų autoriais ir Renesanso suformuotais idealais. Studijuodamas Leipcige, jis susipažino su laisvaisiais menais, o net probėgšmais mestas žvilgsnis į kai kurių Vilniaus koadjutoriaus asmeninės bibliotekos knygų antraštes (Francesco Vicomercati di Milano *Quatuor libros Aristotelis Meteorologicorum Commentarii*, Venetiis 1565; Hartmann Schedel *Liber chronicarum*, Norimbergae 1493; Abraham Ortelius *Theatrum orbis terrarum*, Antverpiae 1570)³⁹ patvirtina prielaidą, kad Radvilos domėtasi Antikos ir Renesanso klasikais. Humanistinį išsilavinimą būtinu ir pagrindiniu harmoningos asmenybės formavimuisi laikė beveik visos pagrindinės konfesijos bei aukštosios mokyklos. Vilniaus akademijos paskaitų tvarkaraštyje taip pat dominuoja Antikos klasikai ir klasikinės kalbos. Neatrodo, kad Jurgiui būtų kilusi kokia nors abejonė apie Antikos ir krikščionių autorių mo-

³⁶ Plg. Raimonda Ragauskienė, *Mirties nugalėti nepavyko: Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pabaiga – XVII a.)*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2017, p. 149.

³⁷ Zenonas Ivinskis, *Raštai*, t. 4, p. 379–380.

³⁸ *Listy ks. Piotra Skargi...*, Nr. 44, p. 82.

³⁹ *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersvėjuose (XVI–XXI amžiai)*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 14–16.

kymo dermę, panašią į jeronimiškąją „*Ciceronianus es, non christianus*“. Ciceronas, beje, buvo pagrindinis autorius, kurio išminties studentai mokyti jėzuitų vadovaujamoje Vilniaus akademijoje.

Jaunojo koadjutoriaus humanistines pažiūras atspindi ir trumputis, Venecijoje nutrūkstantis Jurgio kelionės į Romą dienoraščio tekstas⁴⁰, ypač jo pabaiga, parašyta įvažiavus į *Serenissima* – Šviesiausiąją (pažodžiui verčiant – Giedriausiąją) Venecijos Respubliką: čia apstu ir susižavėjimo architektūros šedevrais, ir džiaugsmo, išvydus su Antikos herojais siejamas vietas. Kita vertus, šiame devyniolikmečio paauglio kelionės dienoraštyje nereikėtų per daug nuodugniai ieškoti tų Jurgio asmenybės bruožų, kurie vėliau išgarsins jį kaip neeilinį politiką bei diplomata: susitelkimo ties idėja ir gana praktinio proto, polinkio į sprendimų paiešką ir galimybių svarstymą, t. y. savybių, būdingų politikams, diplomatams ir daugeliui aukščiausiojo luomo atstovų.

Albertas ir Stanislovas Radvilos į katalikybę perėjo 1574 m. pabaigoje⁴¹. Manieringa lotynų kalba rašiusio XVIII a. jėzuitų istoriko Stanislovo Rostovskio teigimu, 1575 m. kovo 31 d. vyskupas Jurgis su kitais trimis savo broliais dideliam Vilniaus Šv. Jono bažnyčioje susirinkusių tikinčiųjų džiaugsmui priėmė šv. Komuniją, o po kelių dienų Protasevičius suteikęs savo koadjutoriui ir jo broliams Sutvirtinimo sakramentą⁴². Tais pačiais metais jaunasis vyskupas tapo ir dvasininku, ir „minoristu“: jam buvo iškirpta tonzūra bei suteikti keturi žemesnieji ostijarijus, skaitovo, egzorcisto ir akolito šventimai⁴³.

Rūpinantis sava bažnytine karjera, nebuvo užmiršti ir tik prieš šešerius metus į Lietuvą atvykę tėvai jėzuitai. 1575 m. balandžio 16 d. Mikalojus Kristupas ir Jurgis Radvilos savo Lukiškių valdoje dovanojo Vilniaus kolegijai sklypą jėzuitų klierikų poilsia vietei statyti⁴⁴.

⁴⁰ Darius Antanavičius, „Jurgio Radvilo pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, Vilnius, 2005, t. 19, p. 201–241.

⁴¹ Tomasz Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka...*, p. 90.

⁴² Stanislaus Rostowski, *op. cit.*, p. 55.

⁴³ Paulius Jatulis, „Kardinolo Jurgio Radvilo veikla lietuvių tarpe“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, Roma, 1972, t. 7, p. 258.

⁴⁴ Paulius Rabikauskas, „Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Roma, 1968, t. 6, p. 366.

1575 m. spalio 11 d. Jurgis su savo jaunesniuoju broliu Albertu iš Radviloms priklausiusių Buivydiškių išvyko studijuoti į Romą. Kaip minėjome, beveik prieš metus Albertas buvo perėjęs į katalikybę, tad kelionė į Romą – pasaulinį katalikybės centrą – jam neabejotinai turėjo būti labai įdomi. Jurgis Radvila buvo pirmasis Vilniaus vyskupas, keliauęs į Romą ir ten ilgesnį laiką gyvenęs⁴⁵.

Nuo pat atvykimo į Amžinąjį Miestą Jurgis su broliu tapo žvaigždėmis. Juos asmeniškai globojo popiežius Grigalius XIII, o vienu jaunojo koadjutoriaus profesoriumi ir rėmėju buvo būsimasis šventasis ir Bažnyčios mokytojas kard. Bellarmino. Jurgiui faktiškai kasdien tekdavo susitikti su Jėzaus Draugijos paskirtu auklėtoju ir teologijos dėstytoju jėzuitu Achille Gagliardi.

Istoriografijoje dažnai pernelyg susitelkiama ties pasaulietišku Jurgio Radvilos viešnagės Romoje stiliumi ir, Mikalojaus Kristupo vertinimu, itin didelėmis gyvenimo išlaidomis. Iš knygos į knygą keliauja pasakojimai apie du vyriausiojo brolio bandymus atšaukti Jurgį iš studijų (pirmąkart Jurgį užsistojo popiežius, antras bandymas buvęs sėkmingas)⁴⁶, bet kiek per mažai dėmesio kreipiama į kitą jaunojo Lietuvos magnato veiklos Romoje pusę: pastangas geriau pažinti katalikybės sostinę bei su jėzuitais derinamą bažnytinę-politinę veiklą Bažnyčios LDK naudai.

Būdamas Romoje, kunigaikštis Jurgis negalėjo nesirūpinti Lietuvos reikalais. Manytina, kad Vilniaus vyskupo koadjutoriaus Radvilos argumentai nemažai prisidėjo prie to, kad popiežius apsispręstų Medininkų vyskupu paskirti Merkelį Giedraitį. 1575 m. gruodžio mėnesį atvykęs į Romą, Jurgis informavo kuriją, kad jo šeima palaiko Giedraičio kandidatūrą. Nuncijus Lenkijoje apie Radvilų poziciją savo ruožtu informavo kardinolą valstybės sekretorių Ptolomeo Galli⁴⁷, o šis – Šv. Tėvą.

⁴⁵ Zenonas Ivinskis, „Lietuvos ir Apaštalų Sosto santykiai amžių bėgyje (iki XVIII amž. galo), in: Zenonas Ivinskis, *Raštai*, t. 4, p. 173.

⁴⁶ Plg. Stanisław Bednarski, *Stosunki kardynala R. Bellarmina z Polską i Polakami (na podstawie korespondencji)*, Kraków: Przegląd Powszechni, 1928, p. 11–12.

⁴⁷ *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, d. 1: 1416.II.13–1609.IV.2, ed. Paulius Jatulis, (ser. *Fontes Historiae Lituaniae*, 3), Roma: Academia Litwana Catholica Scientiarum, 1984, p. 404–405.

Radvilų nuomonė Romai buvo svarbi, tad tikėtina, kad į argumentus atsižvelgta. Reikalas artėjo prie sėkmingos pabaigos.

Radvila Romoje taip pat galimai prisidėjo prie beveik visai nunykusios pranciškonų observantų Lietuvos provincijos reinkorporacijos į Lenkijos provinciją⁴⁸, o 1576–1577 m. siekė, kad Vilniaus jėzuitų kolegijai būtų suteiktas akademijos statusas⁴⁹.

Studijoms Romoje buvo lemta tęstis tiek, kiek ir studijoms Leipcige – dvejus metus. Vyriausiojo brolio raginamas, 1577 m. rudenį vysk. Jurgis sugrįžo į Lietuvą.

Piligrimystės – neginčytina brolių Radvilų pamaldumo charakteristika. Nors įžymiausiu piligrimu giminėje neabejotinai buvo jos galva M. K. Radvila, bet troškimas pasimelsti šventosiose vietose pulsavo ir kitų brolių, tarp jų – ir vyskupo Jurgio širdyje. 1578 m. birželio pradžioje Jurgis Radvila su broliu Albertu per Prahą, Milaną bei Prancūziją išvyko piligrimystėn į Santjago de Kompostelą⁵⁰. Rugpjūčio mėnesį atvykęs į Prahą, Jurgis ten susitiko Mikalojų Kristupą. Šis susitikimas padėjo abiem broliams pagaliau išsiaiškinti jau pusantrų metų besitęsiantį ginčą dėl turto ir susitaikyti⁵¹. Jurgis ir Albertas Radvilos tęsė savo kelionę, kurios metu aplankė ir Portugalijos karalių.

4. VYSKUPAVIMO VILNIUJE PRADŽIA (1581–1582):

STURM UND DRANG METAI

Dideliems darbams pašauktiesiems dažnai tenka papildomi išbandymai. Vienas jų – silpna sveikata. Jaunojo koadjutoriaus atvejis – kaip tik toks. Dažniausiai vyskupą Radvilą vargino podagra ir infekcinės kvėpavimo takų ligos⁵². Podagra sirgo didelė dalis to meto galingųjų, ji buvo tapusi beveik „profesine“ stambiosios aristokratijos liga. Suvaldyti

⁴⁸ Kamil Kantak, *Bernardyni polscy*, t. 1, Lwów: Nakładem Prowincji Polskiej OO. Bernardynów, 1933, p. 208, 12 past.

⁴⁹ Paulius Jatulis, „Radvilai...“, p. 384.

⁵⁰ Wiesław Müller, *op. cit.*, p. 230.

⁵¹ Tomasz Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka...*, p. 111.

⁵² Paulius Jatulis, „Kardinolo Jurgio Radvilo veikla lietuvių tarpe...“, p. 238.

situaciją padėjo išskirtinai palankios materialinės sąlygos, nes Radvilos galėjo sau leisti tai, ko nepajėgė visi kiti. Kaip sužinome iš vieno Radvilų archyve Varšuvoje saugomų 1578 m. birželio mėnesį Vilniaus koadjutoriiui rašytų laiškų, vyskupas Jurgis buvo vienas iš nedaugelio, turėjęs ne tik „savo“ gydytojus, bet ir asmeninį chirurgą – vokiečių Paulį Bransą – kuriam mokėjęs kasmetinę algą⁵³.

Jurgis dažnai sirgdavo. Be ligos neapsiėjo ir jo piligrimystė į Santjago de Kompostelą, kuri dėl šios priežasties labai užsitęsė. Jau grįždamas atgal, Radvila nusprendė pasinaudoti galimybe ir užsukti gydytis į garsiuosius Paduvos karštuosius šaltinius Venecijos Respublikoje. Ten, Paduvoje, 1580 m. jį ir pasiekusi žinia apie vysk. Protasevičiaus mirtį paskutiniąją 1579 m. dieną. Jurgis Radvila tapo Vilniaus vyskupu. Reikėjo apsispręsti, ar priimti šias pareigas, o apsispręsti buvo nelengva. Ar Radvila turėtų tapti Vilniaus vyskupu rimtai abejojo ir Skarga⁵⁴. Jurgi traukė narystė Jėzaus Draugijoje, tik joje jis matė savo pašaukimą. Galų gale, po daugelio abejonių bei popiežiaus Grigaliaus XIII padrašinimų, dvidešimt ketverių metų amžiaus vyskupas, dar net nebūdamas subdiaconu, apsisprendė tapti vienos didžiausių ir, pasak apaštalinio nuncijaus Giovanni Andrea Caligari, „vienos iš labiausiai apleistų“⁵⁵ Europos vyskupijų ganytoju. Padaręs šį lemtingą sprendimą, Radvila namo vis dėlto neskubėjo. Jis toliau tęsė gydymąsi Paduvoje ir apsisprendė išvykti tik 1581 m. sausio mėnesį. Prieš išvažiuodamas, Radvila sausio 7 d. iš Paduvos parašė laišką kard. Carlo Borromeo (1538–1584), prašydamas informacijos apie tai, kaip tvarkoma Milano arkivyskupija ir ką iš tos pavyzdinės patirties Jurgis galėtų pritaikyti Vilniuje – toje, anot Caligari, „vienoje iš labiausiai apleistų“ vyskupijų⁵⁶.

⁵³ Raimonda Ragauskienė, *Mirties nugalėti nepavyko...*, p. 334.

⁵⁴ *Listy ks. Piotra Skargi...*, Nr. 59, p. 114.

⁵⁵ *Monumenta Poloniae Vaticana* (toliau – MPV), t. 4: *I. A. Caligarii nuntii apostolici in Poloniae epistolae et acta 1578–1581*, ed. Ludovicus Boratyński, Cracoviae: Sumptibus Academiae Litterarum Cracoviensis apud bibliopolam Societatis Librariae Polonicae, 1915, Nr. 285, p. 522: „la quale è una delle deserte che ci sia“.

⁵⁶ MPV, t. 4, Nr. 347, 5 past., p. 624: „Dovend'io andare al mio vescovato di Vilna, dove desidero far qualche frutto che conviene a buon pastore, ho pensato di ricorrere in questo mio bisogno alla pietà di V. S. Ill-ma, la quale insegna ogidì a tutti

Tos pačios kelionės namo (kuri vietoj dviejų užtruko daugiau nei šešis mėnesius) metu, Radvila susitiko popiežiaus legatą jėzuitą Antonio Possevino ir paprašė jo patarimų savo būsimai vyskupo tarnystei. Atsakydamas į šį prašymą, Possevino 1581 m. liepos 5–12 d. Dysnoje (balt. *Дзісна*) parašė memorandumą, pavadintą *Būdas padėti Vilniaus vyskupijai ir Lietuvai, kur taip pat kalbama apie Lietuvos padėti (Episcopatus Vilnensis et Lituaniae adiuvandae ratio, in qua de statu item Lituaniae agitur)*. Tai buvo detali ir sistemiška veiksmų programa, skirta jaunajam Vilniaus vyskupui. Pagrindiniai šios programos elementai buvo sąlygų dvasinio gyvenimo ir liaudies pamaldumo praktikoms sukūrimas, aktyvus darbas pašaukimų sielovados srityje, materialinė parama švietimo institucijoms, jaunuolių iš žemesnių socialinių sluoksnių ruošimas bažnytinei karjerai, kunigų seminarijos įsteigimas, eretikų, schizmatikų, žydų ir musulmonų atvertimas į katalikybę, „gerų knygų“, taip pat ir slavų bei arabų kalbomis, spausdinimo ir platinimo kampanija, kilmingų pasauliečių sielovada bei klebonų ir vikarų švietimas⁵⁷.

Nepaprastai ilgai užtrukusioje kelionėje namo Jurgis tikriausiai ne kartą pamąstydavo, kad tampa trečiuoju vyskupu savo garbingoje giminėje. Albertas (Adalbertas) Radvila 1507 m. rugsėjo 10 d. – 1519 m. balandžio 19 d. buvo ėjęs Vilniaus, o Mikalojus (II) Radvila nuo 1515 m. liepos 6 d. iki 1529 ar 1530 m. – Medininkų vyskupo pareigas, bet Radvilų giminės galia, turtai ir politinis vaidmuo nuo tada buvo labai išaugę. Velionis Mikalojus „Juodasis“ Radvilų giminę buvo iškėlęs į pirmosios magnatų šeimos valstybėje vietą. Po Radvilaitės ir Žygimanto Augusto mirties situacija pasikeitė, bet ir Steponas Batoras šeimai buvo palankus. Kiek ilgai Radviloms pavyks toje viršūnėje išsilaikyti? Neabejotina, kad šis klausimas ne kartą iškildavo ne tik M. K. Radvilai, bet ir į namus keliaujančiam naujajam Vilniaus vyskupui. Viena buvo aišku – turima valdžia buvo kaip niekad reikalinga norint padėti ka-

i vescovi di christianità il vero modo di reggere le lor chiese. La supplico per tanto si degni mandarmi le constitutioni o gli atti della chiesa sua di Milano, perchè dalla lettione di quelle io possa imparare il vero governo ecclesiastico a servitio di Dio et di S. chiesa. Il che io riceverò per singularissimo favore da V. S. Ill-ma, la quale sì come io osservo et inchino, così piaccia a Dio che, almeno in qualche parte, possa imitarla“.

⁵⁷ *Ibid.*, Nr. 20, p. 841–845.

talikybei šaknytis toje visuomenėje, kurios viena dalis dar turi tapti tikrai krikščioniška, o kita jau yra išsidalijusi į konfesines stovyklas.

Iškilmingas ingresas į Vilniaus katedrą įvyko trečiadienį, 1581 m. rugpjūčio 2 d.⁵⁸ Jau po kelių dienų naujasis vyskupas pradėjo reformuoti vyskupiją⁵⁹. Rugpjūčio 4 d. jis liepė konfiskuoti dalį evangelikų knygų iš spaustuvininko, o kitą dalį nupirko pats. Greičiausiai tai buvo kai kurie neparduoti „Juodojo“ rūpesčiu išverstos ir išspausdintos Brastos *Biblijos* egzemplioriai⁶⁰. Viena dalis *Biblijos* tiražo buvo knygų prekyba besivertusių spaustuvininkų rankose, o kita iki tol saugota Radvilų rūmuose Lukiškėse, Nesvyžiuje, Biržuose ir kitur. Velionio M. Radvilos „Juodojo“ valia, pajamos iš *Biblijos* pardavimo turėjo būti skirtos būsimos reformatų mokyklos Vilniuje atidarymui. Atrodo, kad Mikalojus Kristupas ir Jurgis surinko ir saugotas, ir nupirktas, ir konfiskuotas knygas. Būtent jos vyskupo nurodymu buvo viešai sudegintos aikštėje priešais parapinę Šv. Jono bažnyčią⁶¹. Rugpjūčio 12 d. jis išleido dekretą, nustatantį knygų spausdinimo ir pardavimo taisykles Vilniaus vyskupijoje. Juo buvo uždraudžiamas knygų, neturinčių vyskupiškojo *placeat*, spausdinimas ir pardavimas⁶². Šiuo sprendimu bandyta perimti naujos, Vilniuje itin greit besiplečiančios spaustuvių ir spaudos rinkos kontrolę, o drauge ir pradėti kontroliuoti idėjas, plintančias spausdintų knygų pavidalu. Jau po M. K. Radvilos „Našlaitėlio“ mirties 1616 m. buvęs paskleistas gandas, kurį noriai kartojo ir XIX a. rašytojai⁶³, kad pats „Našlaitėlis“ supirkinėjęs tėvo *Biblijos* tiražo likučius, kad tam išleidęs milžinišką 5000 dukatų sumą ir kad visa tai su broliu Jurgiu Vilniuje sudeginęs. Vis dėlto didelis iki šiandien išlikusių egzempliorių skaičius rodo, kad kronikininkų buvo kiek perdėta. Didelės ir kryptingos Brastos *Biblijos* supirkinėjimo ir deginimo akcijos galimybė šiandien

⁵⁸ *Acta Capituli Vilnensis*, t. 6 (1578–1585), in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 214, l. 160v.

⁵⁹ *Listy ks. Piotra Skargi...*, Nr. 75, p. 160.

⁶⁰ Tomasz Kempa, *Konflikty...*, p. 144–145.

⁶¹ *MPV*, t. 4, Nr. 420, p. 742; Tomasz Kempa, *Konflikty...*, p. 138.

⁶² *MPV*, t. 4, Nr. 420, p. 743.

⁶³ Plg. [Maurycy Ignacy Aleksander Dzieduszycki] Maurycy Ignacy Aleksander Rychcicki, *op. cit.*, p. 207.

nebelaikoma itin tikėtina⁶⁴. Kita vertus, konfesionalizacijos amžiuje knygų deginimas nebuvo nei retas, nei vien jėzuitų aplinkai būdingas reiškinys. Štai pranciškonams observantams prielankaus popiežiaus legato Zaccaria Ferreri svečiavimosi Lenkijoje, Prūsijoje ir Lietuvoje istorijoje aptinkame, kad 1521 m. Torunėje jo ir karaliaus akivaizdoje po observanto Bernardino iš Grebovo pamokslo buvo viešai deginami Liuterio raštai⁶⁵. Neabejotina, kad tai įvyko sekant 1520 m. birželio 15 d. paskelbtos pasmerkiamosios bulės *Exsurge Domine* nuosprendžiu, kuriuo Liuterio knygos buvo pasmerktos sudeginimui. Grįžtant prie Jurgio Radvilos 1581 m. rugpjūčio mėnesį įvykdyto knygų deginimo pažymėtina, kad Vilniuje vaivadaujant Jurgio dėdei M. Radvilai „Rudajam“ galimybė kontroliuoti spausdintos minties visumą buvo nedidelė, bet jaunojo vyskupo sprendimas įėjo į istoriją kaip klasikinis galios naudojimo kontrreformacinėje kovoje pavyzdys.

1581 m. rugpjūčio pradžioje Jurgis Radvila išleido ir kitą įžymų dekretą (jo tekstas nerastas iki šiol), kuriuo įpareigojo visus beneficijų turėtojus arba reziduoti vyskupijoje, arba atsisakyti joje turimų beneficijų. Iki tol bažnytinių beneficijų turėtojais jose reziduodavo itin retai, geriausiai atveju būdavo pasamdomas vikaras sakramentams teikti. Išpildydamas Tridento susirinkimo nutarimus, naujojo vyskupo dekretas ne tik uždėjo rezidencijos pareigą, bet ir varžė beneficijų akumuliaciją, nes reikalavo iš dvasininkų gyventi ten, iš kur gaunamos pajamos. Žengtas ir kitas žingsnis: norėdamas įgyvendinti Tridento susirinkimo nutarimą ir pasikliaudamas savo galia, Radvila įsakė atsisakyti beneficijų Vilniaus vyskupijoje dviem itin įtakingiems dvariškiams: Vilniaus katedros kapitulos prelatui arkidiakonui, Krokuvos katedros kanauninkui, Varmijos katedros kapitulos prelatui kantoriumi (1579–1586), Varšuvos prepozitui ir karalienės sekretoriui Andriejui Patricijui Nideckiui (1522–1587) bei Vilniaus ir Krokuvos kapitulų kanauninkui ir karalienės pasiuntiniui Madride Stanislovui Fogelvederiui (1525–1603)⁶⁶. Kaip ir reikėjo

⁶⁴ Tomasz Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka...*, p. 137; Idem, *Konflikty...*, p. 145.

⁶⁵ Kamil Kantak, *Bernardyni polscy*, t. 1, p. 212.

⁶⁶ *MPV*, t. 5, Nr. 83, p. 75; Nr. 191, 1 past., p. 202; Paulius Jatulis, „Kardinolo Jurgio Radvilo veikla lietuvių tarpe“, p. 248.

tikėtis, šis sprendimas sukėlė karalienės Onos Jogailaitės (1523–1596) nepasitenkinimą, tad Romos kurijai per nuncijų Alberto Bolognetti ir popiežiaus legatą t. Possevino teko glaistyti šį incidentą⁶⁷. Galiausiai net ir Radvilos valios neužteko, kad jo nutarimas įsigaliotų. Popiežius Grigalius XIII dispensavo abu karalienės dvariškius, tad Nideckis ir Fogelvederis galėjo ir toliau likti kanauninkais⁶⁸ bei pasilaikyti visas iki šiol turėtas beneficijas. Užtariant karalienei, po poros metų Nideckis netgi nesunkiai tapo Cėsių (Vendeno) vyskupu⁶⁹. Nepaisant šio incidento, Romai toks jaunojo kunigaikščio įkarštis įgyvendinant Tridento susirinkimo nutarimus buvo tikra paguoda⁷⁰, o Radvilai tai padėjo užčiuopti tridentinizacijos politines ribas. Dar ir 1586 m. kapituloje tebebuvo du kanauninkai, turėję Tridento susirinkimo uždraustas „nesuderinamas beneficijas“ (lot. *beneficia incompatibilia*)⁷¹.

Katalikybės pozicijų įtvirtinimą Vilniaus mieste ir vyskupijoje neretai lydėjo socialinės įtampos ir konfliktai. Kai 1581 m. vyskupas uždraudė reformatams giedoti laidotuvių procesijose, kurios traukdavo gatve pro vyskupo rūmus ir miesto parapiinę bažnyčią į kapines, skūstasi net karaliui⁷², o kai reformatai vis tiek nusprendė tas giesmes giedoti, juos užpuolė Šv. Jono mokyklos mokiniai ir kitingai nusiteikę miestiečiai katalikai bei grąsinę apmėtyti akmenimis du pastorius⁷³. Kad išvengtų neramumų, 1582 m. sausio 12 d. karalius atšaukė Radvilos sprendimą, leisdamas reformatams ir liuteronams eiti su laidotuvių procesijomis pro Vilniaus katalikų parapiinę bažnyčią bei šalia jos stovinčius vyskupo rūmus⁷⁴.

⁶⁷ MPV, t. 5, Nr. 109, p. 115; Nr. 117, p. 122.

⁶⁸ *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, ed. Jan Kurczewski, d. 3: *Streszczenie aktów kapituly wileńskiej* (toliau – *Kościół zamkowy*, d. 3), Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1916, p. 68.

⁶⁹ Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie...*, p. 93.

⁷⁰ MPV, t. 5, Nr. 57, p. 45.

⁷¹ *Kościół zamkowy*, d. 3, p. 65.

⁷² MPV, t. 5, Nr. 91, p. 89.

⁷³ [Maurycy Ignacy Aleksander Dzieduszycki] Maurycy Ignacy Aleksander Rychcicki, *op. cit.*, p. 425.

⁷⁴ Tomasz Kempa, *Konflikty...*, p. 667–668.

Vilniaus vyskupui šis karaliaus nutarimas tapo dar vienu riboženkliu, ženklinančiu katalikybės teisių ir viešojo vaidmens plėtimo galimybių ribas.

Pirmuosiuose jaunučio Vilniaus vyskupo darbuose aiškiai atpažįstama velionio Protasevičiaus veiklos tąsa. Kaip ir Protasevičius, Radvila buvo itin turtingas žmogus, tad dosni parama Vilniaus jėzuitų kolegijai, prasidėjusi velionio vyskupo laikais, Radvilos buvo tęsiama. Štai 1581 m. lapkričio 4 d. vyskupas Vilniaus kolegijai galutinai padovanojo jam asmeniškai priklausiusį Žemaitkiemio dvarelį su jo nuosavybe: Volino, Perkalės ir Daugudžių kaimeliais bei Paželvio miesteliu ir dvaru, iš kurių tikėtasi 8000 florenų metinių pajamų⁷⁵.

1581 m. rudenį praėjo rūpinantis ne tik būsimos seminarijos reikalais, įvairių ūkinių, pvz., vyskupo jurisdikcijoje esančių pastatų egzempcijos, klausimų sprendimu⁷⁶, bet ir savo konsekracija. Anuomet vyskupu galėjo būti tik tas, kas buvo sulaukęs 30 metų amžiaus, o Jurgiui tebuvo dvidešimt penkeri. Vis dėlto šiuo atveju dispensos ir leidimo konsekracijai prašė ne bet kas, o pats kunigaikštis Radvila. Jo laiškas nuncijui, informuojantis apie kažkodėl be atsako likusį pirmąjį prašymą popiežiui dispensuoti nuo amžiaus kliūties, datuotas lapkričio 28 d.⁷⁷, o jau gruodžio 8–11 d. Bolognetti savo laiške kard. Galli lyg su šypsena užsiminė: „kadangi žinau, kad tikrai patenkinsite šį prašymą, mano prašymai čia būtų visiškai pertekliniai“⁷⁸.

Tarp didžiausių Radvilos nuopelnų, be abejo, yra Vilniaus kunigų seminarijos įsteigimas. Pati idėja nebuvo nauja: 1574 m. seminariją įsteigti jau buvo nusprendęs Protasevičius. Pirmąją užuominą apie sumanymą steigti Vilniaus seminariją randame M. K. Radvilos „Našlaitėlio“ 1574 m. birželio 16 d. Protasevičiui iš Krokuvos rašytame laiške.

⁷⁵ *Perpetuitas pro bonis stabilibus Žmojdki Collegio donata* (Vilnius, 1581 m. lapkričio 4 d.), in: *Archivum Romanum Societatis Iesu*, Lituania 36, l. 220–221; *Listy ks. Piotra Skargi...*, Nr. 77, p. 165; Stanisław Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, d. 1: *Dzieje 153 kolegiów i domów jezuitów w Polsce*, Kraków: Drukiem i nakładem drukarni W. L. Anczyca i sp., 1905, p. 60, 1 past.

⁷⁶ *Acta Capituli Vilnensis*, t. 6 (1578–1585), in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 214, l. 292.

⁷⁷ *MPV*, t. 5, Nr. 130, p. 133–134.

⁷⁸ *MPV*, t. 5, Nr. 141, p. 146: „[...] perchè so non mancarà di favorirlo, i miei prieghi in questa parte sarebbono in tutto superflui“.

Dėkodamas vyskupui už pritarimą savo aštuoniolikmečio brolio Jurgio skyrimui Vilniaus vyskupo koadjutoriumi, Mikalojus kalba ir apie kunigų seminariją, apie tai, kad Trakų klebono vieta greit liks vakuojanti bei apie karaliaus Henriko pažadą skirti Trakų prepozitūros pajamas kunigų seminarijai⁷⁹. Iš karto po šio laiško parašymo, naktį iš birželio 18 į 19 d. karaliui pabėgus į Prancūziją, prasidėjo ilgas bekaralmetis, dar labiau nusilpo senuko Protasevičiaus sveikata, tad prie seminarijos idėjos nebegrižta. Galbūt jos įsteigimas sąmoningai buvo paliktas Jurgiui Radvilai.

Aštuntajame XVI a. dešimtmetyje Milano kardinolas arkivyskupas ir Jurgio Radvilos pažįstamas nuo studijų Romoje laikų Borromeo savo arkivyskupijos kandidatams į kunigystę įkūrė keletą seminarijų. Dar daugiau, 1580 m. popiežius Grigalius XIII suteikė Borromeo teisę baigusiems arkivyskupijos seminarijas suteikti teologijos mokslo laipsnius⁸⁰. Borromeo seminarijų sėkmė tapo įkvėpimo šaltiniu ir jaunajam Radvilai, panūdusiam savo vyskupijoje įkurti funkcionalią kunigų ruošimo struktūrą pagal Tridento susirinkimo pasiūlytą modelį.

Radvilai buvo aišku: Vilniui reikia kunigų seminarijos. Nepraėjus nei pusmečiui nuo iškilmingo ingresso į Vilniaus katedrą, 1582 m. sausio 12 d. kunigaikštis vyskupas Radvila įsteigė ją netoli Vilniaus jėzuitų akademijos ir jėzuitų valdomos miesto parapiinės Šv. Jono bažnyčios⁸¹. Seminarijos valdymas buvo sukonstruotas pagal radviliškąjį modelį, pagal kurį atsakomybė buvo padalinta tarp Jėzaus Draugijos, atsakingos už studijas, ugdymą bei finansų administravimą, ir Vilniaus katedros ka-

⁷⁹ *Archiwum domu Radziwiłłów. Listy ks. M. K. Radziwiłła Sierotki – Jana Zamoyskiego – Lwa Sapiehy*, ed. August Sokołowski, (ser. *Scriptores rerum Polonicarum*, 8), Kraków: Z drukarni Wł. L. Anczyca i Spółki, pod zarządem Jana Gadowskiego, 1885, p. 6: „Seminarium sacerdotum też już będzie miało pomoc, skoro to probostwo w Trokach wakować będzie, o czém racz WM. nieomieszkałą wiadomość dać do mnie, skoro by na terazniejszego proboszcza co humanitus przypadło, bo już król JM. to na seminarium sacerdotum obrócić obiecał“.

⁸⁰ Alfredo Cattabiani, *Santi d'Italia: Vita, leggende, iconografia, feste, patronati, culto*, t. 1, Milano: BUR Saggi, 2007, p. 213.

⁸¹ *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, ed. Jan Kurczewski, d. 2: *Źródła historyczne na podstawie aktów kapitulnych i dokumentów historycznych* (toliau – *Kościół zamkowy*, d. 2), Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1910, p. 92–94.

pitulos, kuriai buvo pavesta seminarijos priežiūra. Pagal panašų modelį (tiesa, ne visada sėkmingai) funkcionavo ir paparinė Šv. Jono bažnyčia. Šis Radvilos sprendimas, beje, buvo pirmasis, kuris nesukėlė didelio ažiotažo ir skundų karaliui. Nors Vilniaus seminarija nebuvo pirmąją diecezinę seminariją Lietuvos ir Lenkijos valstybėje (nuo 1569 m. tokia institucija jau funkcionavo Vloclaveke (lenk. *Włocławek*)), bet nereikia pamiršti, kad panašių struktūrų neturėjo ir dauguma gilesnes krikščionybės tradicijas nei Lietuva turinčių tautų. Pakanka prisiminti, kad, pvz., Vienos vengrų seminarija (vad. *Pazmaneum*) buvo įkurta tik 1623 m., o Prahos seminarija – tik 1631 m.

Radvila dovanojo seminarijai vyskupui priklausantį pastatą Vyskupų (dabar – Universiteto) gatvėje ir, kad užtikrintų 12 klierikų išlaikymą, paskyrė seminarijai pajamas iš savo Vaizgėliškių valdos. Savo ruožtu karalius Steponas Batoras, 1582 m. balandžio 13 d. Rygoje tvirtindamas naujosios mokslo įstaigos steigimo aktą, savo paramos ženklą prijungė prie seminarijos beneficinės bazės Kaupienicos (balt. *Kaŭpeniца*; šiandien Baranovičių priemiestis) ir Luki (balt. *Луки*) ūkius bei Naugarduko parapijos kolicijos teisę, o kiek vėliau – ir Stemplovskio mūrnamio, stovėjusio netoli seminarijos, pajamas. Medininkų vyskupas Giedraitis, kuris siuntė savo vyskupijos klierikus studijoms į Vilnių, savo ruožtu panašiai garantavo 6 klierikų išlaikymą⁸².

Iš pradžių į seminariją buvo priimami abiejų pagrindinių vyskupijoje gyvenančių tautybių – lietuvių ir rusėnų – jaunuoliai. 1585 m. liepos 10 d. pradėjus realiai veikti Vilniaus popiežiškajai seminarijai⁸³, rusėnai pradėti siųsti į šią naująją ugdymo instituciją, tad diecezinė seminarija galėjo susitelkti ties lietuvių klierikų, kurių ypač trūko, ruošimu.

Steigėjo pageidavimu seminaristų švietimas ir ugdymas buvo patikėtas Jėzaus Draugijai, tad klierikai, savaime suprantama, buvo dvasiškai ir teologiškai formuojami pagal šv. Ignaco Lojolos formacijos modelį. Klierikams tai reiškė kasdieninį Eucharistijos šventimą, kasdieninę išpažintį, šv. Komuniją tuomet, kai leidžia nuodėmklausys, taip pat

⁸² Paulius Jatulis, „Radvilai...“, p. 384.

⁸³ Artūras Grickevičius, *Vilniškė popiežiškoji seminarija 1583–1655 metais*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008, p. 54, 283.

kasdieninę meditaciją ir sąžinės apyskaitą⁸⁴. Studijų metu seminaristams būdavo dėstoma gramatika, retorika, logika, teologija, kazuistika, giedojimas ir bažnytiniai ritai. Jei kuris iš jaunuolių studijų metu išsiskirdavo aukštesne inteligencija, jis būdavo siunčiamas tolimesnėms studijoms į Vilniaus akademiją⁸⁵.

Seminarija vyskupijai buvo ne tik ypatingos svarbos projektas, bet ir tasai, kurio gyvavimui nuolat reikėjo didelių ekonominių išteklių. Metinis vieno seminaristo išlaikymas siekė 150 auksinų⁸⁶. Nepaisant nuolatinių įplaukų iš beneficijų ir įvairių donacijų, klierikų išlaikymas nuolat reikalavo daugiau lėšų, nei seminarija jų turėjo savo dispozicijoje.

Tačiau grįžkime prie Radvilos veiklos. 1582 m. vasario 12 d. Vilniaus vyskupas sušaukė vyskupijos sinodą. Nuo paskutinio sinodo jau buvo praėję beveik 23 metai, tad sinodų tradicija vyskupijoje buvo šiek tiek primiršta. Radvilos sinodas svarstė su katalikybės didžiulėje vyskupijoje diegimu, vyskupijos struktūromis bei dvasininkų drausme susijusius klausimus. Pagrindinis dėmesys, be abejo, buvo skirtas ką tik įkurtai kunigų seminarijai bei jos materialinio egzistavimo užtikrinimui. Kaip minėta, Radvila naujai struktūrai padovanojo namus ir kai kurias beneficijas, bet seminarijos aprūpinimui to neužteko. Nuspręsta, kad seminarijai aprūpinti visi – tiek vyskupas, tiek kapitula, tiek beneficijų vyskupijoje turėtojai – skirs dalį savo iš Bažnyčios gaunamų pajamų⁸⁷. Žinoma, kad sinodas nusprendė atimti prelatūrą Vilniaus katedros kapituloje iš skandalingai pagarsėjusio Kijevo vyskupo nominato Mikalojaus Paco, viešai skelbusio Liuterio mokslą, o vėliau ir susituokusio⁸⁸.

Nežinia, ar šis sinodas išleido savo statutus. Jų galėjo ir nebūti, turint omenyje, kad mažiau nei po dviejų savaitių, 1582 m. vasario

⁸⁴ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, sudarė Vytautas Ališauskas, Vilnius: Aidai, 2006, p. 197.

⁸⁵ Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie...*, p. 327.

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ *Kościół zamkowy*, d. 2, p. 93.

⁸⁸ *MPV*, t. 5, Nr. 438, 11 past., p. 481; Nr. 494, p. 579; *MPV*, t. 6: *Alberti Bolognetti nuntii apostolici in Poloniae epistolae et acta 1581–1585*, d. 2: 1583, ed. Edward Kuntze, Cracoviae: Academia Polona Litterarum et Scientiarum, 1938, Nr. 11, p. 18–19.

25 d., Radvila, remdamasis kai kuriais ką tik įvykusio sinodo nutarimais, išleido ganytojišką laišką – naują, Vilniaus vyskupijoje dar niekad nenaudotą bažnytinės komunikacijos instrumentą. Spręsdamas vyskupijos problemas, šiame laiške jaunas ganytojas pademonstravo stiprų realizmo jausmą. Kalbėdamas apie klebonų nerezidavimą savo parapijose – šią įsisenėjusią „chronišką“ Bažnyčios ligą – Radvila nepuolė jos gydyti draudimais, bet vietoj to pirmiausiai įsakė savo parapijose reziduoti vikarams ir apibrėžė jų sielovadines pareigas. Kad padėtų klebonams, Radvila savo laiške smulkiai išvardijo parapinės bažnyčios švaros, tvarkos ir optimalaus funkcionavimo kriterijus. Nustatytas ir maksimalus vieno vaikelio krikšto metu leistinų krikštatėvių skaičius: du – vienas vyras ir viena moteris⁸⁹. Šiame ganytojiškame laiške Radvila informavo, kad nuo 1582 m. kovo mėnesio vyskupas ketina pradėti skelbti rubrikas brevijoriaus maldai. Kaip spėja Liudas Jovaiša, šiame laiške paskelbtas privalomųjų švenčių sąrašas greičiausiai tapo naujo, pagal Tridento susirinkimo sprendimus sutvarkyto, vyskupijos liturginio kalendoriaus pagrindu⁹⁰.

Taigi, Radvilos ganytojiškasis laiškas tiek pats buvo naujovė, tiek nemažai naujovių įvedė į vyskupijos gyvenimą. Vis dėlto ir Bažnyčioje, ir bet kurioje kitoje struktūroje viskas negali būti nauja. Kai kurie turiniai ir veiklos metodai perimami „iš anksčiau“, jie nužymi ir tęstinumo trajektorijas. Tai pasakytina ir apie XVI amžiui įprastą, 1582 m. ganytojišką laišką su 1528 m. Vilniaus vyskupijos sinodo nutarimais siejantį dėmenį: prievartą. Kaip 1528-aisiais, taip ir 1582 m. prievarta liko vienu iš būdų, kuriuo žmonės įtikinami dalyvauti sekmadienio šv. Mišiose: „Klebonai tesirūpina, kad vietovių valdytojai, nustatę kokią nors bausmę savo pavaldiniams dvasiškuose dalykuose, priverstų juos šventadieniais išklaudyti šv. Mišias <...>“⁹¹, – tokią formuluotę randa-

⁸⁹ Remiamės tekstu, publikuotu Jan Sawicki, *Concilia Poloniae: Źródła i studia krytyczne*, t. 2: *Synody diecezji wileńskiej i ich statuty* (toliau – *Concilia Poloniae*, t. 2), Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 1948, p. 137.

⁹⁰ Liudas Jovaiša, „Krikšto vardai XVII a. pirmos pusės Lietuvoje“, in: *Šventieji vyrai, šventosios moterys: šventųjų gerbimas LDK XV–XVII a.*, sudarė Mindaugas Paknys, Vilnius: Aidai, 2005, p. 177.

⁹¹ Jan Sawicki, *Concilia Poloniae...*, t. 2, p. 136: „Curent plebani, ut subditi

me Radvilos 1582 m. vasario 25 d. ganytojiškame laiške. Šiame laiške veiksmazodį *compellantur* („tebūna verčiami, priversti“) sutinkame kelis kartus. Prievartos naudojimas prisakomas net ir tais atvejais, kuomet tėvai vengia ruošti savo vaikus – potencialius kandidatus į kunigystę – studijoms seminarijoje⁹². Savo laiške vyskupas pakartoja ir kitą 1528 m. sinodo nuostatą: ekskomunikos ir teisės į bažnytines laidotuves atėmimo bausmių neišvengiamumą kiekvienam, kas bent kartą metuose neatliks išpažinties ir nepriims šv. Komunijos⁹³.

Kad sužinotų tikrąją vyskupijos padėtį, iškart po sinodo vyskupas, pasitelkęs pagalbton prokuratorius, atliko kai kurių parapijų vizitaciją⁹⁴. Padėtis, deja, nebuvo guodžianti: rasta daug apleistų ar protestantų užimtų parapijų. Dėl paskyrimo į Livoniją greičiausiai nebeliko galiomybių skirti daugiau dėmesio pribrendusių problemų sprendimui.

Vyskupauti Vilniuje Radvilai padėjo gabūs bendradarbiai, ypač venecijietis sekretorius ir vyskupijos kancleris⁹⁵, katedros kapitulos kanauininkas, Šv. Sosto referendorius⁹⁶, abiejų teisių daktaras Lodovico Foligno (lot. *Fulgineus*), 1581 m. gruodį priėmęs kunigystės šventimus⁹⁷, kurių neturėjo net vyskupas. Kitas italas, Andrea Taglia, 1590 m. gegužės 14 d. tapęs Vilniaus katedros kapitulos prelatu scholastiku, buvo vyskupo kapelionu⁹⁸, o vėliau prie Radvilos pagalbininkų būrio prisijungiantis milaniecis Gaspare Biglia padėjo Vilniaus vyskupui palaikyti kontaktus su Šv. Sostu⁹⁹.

illorum in spiritualibus a praefectis locorum sub aliqua poena compellantur ad audiendum sacrum diebus festis [...]“.

⁹² *Ibid.*

⁹³ *Ibid.*, p. 136–137.

⁹⁴ Jan Fijałek, *Uchrześcianienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu*, Kraków: Nakład Gebethnera i Wolffa w Warszawie, 1914, p. 267.

⁹⁵ *Kościół zamkowy*, d. 3, p. 72.

⁹⁶ *Acta Capituli Vilnensis*, t. 7 (1583–1601), in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 215, l. 125.

⁹⁷ *MPV*, t. 5, Nr. 165, p. 169.

⁹⁸ *Acta Capituli Vilnensis*, t. 7 (1583–1601), in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 215, l. 133v–134.

⁹⁹ Plg. *Acta Capituli Vilnensis*, t. 7 (1583–1601), in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 215, l. 125.

Be abejo, senatoriui Jurgiui Radvilai netrūko ir politinės veiklos tiek LDK seimeliuose, tiek ir visos valstybės seimuose. 1582 m. sausio 19–21 d. jis dalyvavo LDK generaliniame seimelyje Valkaviske¹⁰⁰. Seimai buvo ne tik valstybės politikos formavimo arena, bet ir puiki vieta kovoti prieš „eretikus“, taip skinant kelią katalikybei Vilniaus vyskupijoje. Kaip liudija vyskupo sekretorius (ir tam tikra prasme jo biografas) Foligno, Radvilos vaidmuo ginant katalikybę tokių politinių forumų metu kartais būdavo ne tik svarbus, bet ir lemiamas¹⁰¹.

Tą karštą vyskupo ganytojišką bei politinę veiklą skatino ir nesilpnėjantis asmeninis popiežiaus Grigaliaus XIII, ir karaliaus Stepono Batoro prielankumas: smagu veikti, kai esi pačių Šv. Tėvo ir karaliaus giriamas¹⁰².

Pirmieji Radvilos vyskupavimo Vilniuje metai – tikras būsimojo kardinolo *Sturm und Drang* laikotarpis. Radikali kova prieš kitatikius, cenzūros įvedimas, seminarijos įsteigimas, pirmasis ganytojiškas laiškas Lietuvos istorijoje įdomiai dera su karo Rytuose pabaiga, iškovojusia Lietuvos-Lenkijos valstybei Polocką ir Livoniją. Karas su Ivanu IV Rūsčiuoju nebuvo tik valstybės ofenzyva: ir Bažnyčiai ne tik atsivėrė naujos, ortodoksų slavų bei liuteronų apgyventos teritorijos, bet iškilo ir būtinybė jas atversti į katalikybę. Kad būtų atsiliepta į šiuos iššūkius, 1582 m. Polocke duris atvėrė dar 1580 m. Stepono Batoro funduota jėzuitų kolegija, kurion užimti pirmojo rektoriaus pareigas išvyko vysk. Radvilos dvasios tėvas ir politinis patarėjas Skarga, o 1583 m. Vilniuje buvo įsteigta popiežiškoji seminarija, skirta ruošti misijoms jaunuolius iš slavų ir protestantų kraštų.

5. LIVONIJOS *INTERMEZZO* IR PASTORACINĖ BRANDA (1582–1586)

Šio karo pasekmės tiesiogiai pajuto ir kunigaikštis, vyskupas bei senatorius Radvila: 1582 m. vasario 14 d. karaliaus pageidavimu jis išvyko

¹⁰⁰ *MPV*, t. 5, Nr. 165, p. 169; Nr. 188, p. 199.

¹⁰¹ *Ibid.*, Nr. 188, p. 199: „[...] Mons. Illmo nostro li ha oppugnati virilmente et ha ottenuto l'intento suo, sì che non si sono messi; et nel vero ha riportato molta lode di quella contesa“.

¹⁰² *Ibid.*, Nr. 195, p. 205; Nr. 429, p. 469.

į Rygą¹⁰³, kur kovo 13 d. (ar šiek tiek vėliau) jam laikinai, iki kito seimo, buvo patikėtos iš Maskvos atkovotos Livonijos vietininko (lot. *locum tenens*) pareigos¹⁰⁴. Kunigaikštis Jurgis karaliaus vardu turėjo valdyti ir pertvarkyti visas Livonijos religinio, administracinio bei ekonominio gyvenimo sritis, kad ši nauja provincija būtų kuo sklandžiau inkorporuota į Lietuvos-Lenkijos valstybę. Tai, kad vietininko pareigos buvo pavestos ne kam kitam, o Radvilai, liudija ne tik karaliaus pasitikėjimą jaunuoju Vilniaus vyskupu, bet ir monarcho taip pareikštą nedviprasmišką politinę paramą katalikiškajai Radvilų atšakai. Vyskupo Radvilos rankose sutelkti Livonijos politinės valdžios svertai turėjo įgalinti katalikybės tapimą šioje liuteroniškoje srityje, bet mažutės diasporos situacija ir toliau liko pagrindine savo buvimą Livonijoje bandančios sustiprinti Bažnyčios charakteristika.

Tik paskirtas į šias pareigas, Jurgis puikia lotynų kalba sau pačiam susirašė nedidelį dokumentą be pavadinimo, kuriame suregistravo visus svarbiausius politinius faktus, žinotinus valdant šią naują Lenkijos-Lietuvos provinciją. XIX a. pabaigoje šis dokumentas buvo pirmąkart publikuotas¹⁰⁵. Šalia 1575 m. kelionės į Romą dienoraščio, tai – antras ir paskutinis šiandien mokslui žinomas Jurgio Radvilos kūrinys.

Radvilos vietininkavimas Livonijoje lėmė, kad nuo 1582 m. vasario iki pat 1585 m. šv. Martyno šventės¹⁰⁶ Vilniaus vyskupija buvo tapusi pusiau našlaite ir savo vyskupą matydavo itin retai. Aprimo ir Radvilos politinė veikla: užimtas naujųjų valstybės teritorijų reikalais, jis jau nebegalėjo dalyvauti 1582 m. spalio 16 d. – lapkričio 25 d. seime Varšuvoje¹⁰⁷. Dėl svarbių pareigų Jurgis buvo priverstas nuolat gyventi Rygoje ar keliauti po visą Livoniją, organizuojant jos kasdienes gyvenimą, sprendžiant įvairius sunkumus, siunčiant kariuomenę kovai

¹⁰³ *Ibid.*, Nr. 210, p. 220.

¹⁰⁴ *Ibid.*, Nr. 284, p. 303; Nr. 294, p. 313; Nr. 303, p. 321; Nr. 10, p. 660.

¹⁰⁵ *Pamiętnik kardynała Jerzego księcia Radziwiłła z lat 1556–1575* (toliau – *Pamiętnik*), ed. Tadeusz Wierzbowski, (ser. *Biblioteka zapomnianych poetów i prozaików polskich XVI–XVIII w.*, 12), Warszawa: Druk K. Kowalewskiego, 1899.

¹⁰⁶ Wiesław Müller, *op. cit.*, p. 231.

¹⁰⁷ *MPV*, t. 5, Nr. 425, p. 451; Nr. 455, p. 514.

su užsienio ir vidaus priešais (pvz., 1583 m. vasarą vykusią „apsistumdymų“ su Danija dėl Piltenės metu), sprendžiant kriminalines bylas¹⁰⁸ ar malšinant nuolat išiplieskiančius konfliktus. Progų kilti konfliktams netrūko. Kai 1582 m. rudenį vyskupas Radvila Lenkijos-Lietuvos pavyzdžiu pabandė įvesti Livonijoje grigališkąjį kalendorių¹⁰⁹, kilo kruvinos riaušės. Grigališkojo kalendoriaus priėmimas įjungdavo valstybę į katalikiškųjų šalių būrį. Šitai turint omenyje, nestebina faktas, kad šiam Radvilos potvarkiui labiausiai priešinosi ne ortodoksai (kaip to būtų galima tikėtis), o liuteronai ir reformatai, išvelgdami naujo laiko skaičiavimo įvedime klatingas „popiežininkų“ užmačias. Antikalendoriniai protestai įsisiūbavo iki tokio lygio, kad Rygoje prasidėjo kruvini susirėmimai¹¹⁰, sukėlę susirūpinimą visoje valstybėje, o Radvila praktiškai turėjo bėgti iš Rygos į Vilnių. Galutinai grigališkąjį kalendorių Rygos miestas įsivedė tik 1589 m. rugsėjo 26 d., įvykdžius mirties bausmes sukilimo vadovams¹¹¹.

Ši priverstinė Radvilos kelionė į Lietuvą netikėtai išėjo į naudą tiek jam pačiam, tiek ir vienai bažnytinei organizacijai. 1580 m. buvo atkurta, o 1581 m. balandžio 11 d. Šv. Sosto patvirtinta prieš kelis dešimtmečius, jos nariams perėjus į protestantizmą, subyrėjusi ir išnykusi Šv. Onos brolija. Atkurtai brolijai buvo suteiktas arkibrolijos statusas. 1582 m. gruodžio 22 d. į ją įstojo ir Vilniaus vyskupas, įsipareigodamas kasmet sumokėti jai 30 florenų¹¹². Dar tais pačiais metais Jurgio pavyzdžiu pasekė

¹⁰⁸ *Ibid.*, Nr. 447, p. 507; Nr. 450, 511.

¹⁰⁹ Grigališkasis kalendorius Lenkijoje bei Lietuvoje buvo įvestas 1582 m. spalio pradžioje. Praktiškai tai reiškė dešimties dienų „šuoį į priekį“: po 1582 m. spalio 4 d. sekė spalio 15 d. 1582 m. prie reformuoto kalendoriaus perėjo Ispanijos-Portugalijos ir Prancūzijos karalystės, Apeninų pusiasalio valstybės, Olandija, Artua, Hano, Namiuras, Flamidija, Mechelenas, Limburgas, Lotaringija, Liuksemburgas, Neuchatelio kunigaikštystė, Savoja, Danijos provincija Seelandija, Nyderlandų provincija Zelandija, dalis Gueldrijos, žr. Adriano Cappelli, *Cronologia, Cronografia e Calendario perpetuo: Dal principio dell'era cristiana ai nostri giorni*, (ser. *Manuali Hoepli*), Milano: Editore Ulrico Hoepli, 2008, p. 31–34.

¹¹⁰ Tomasz Kempa, *Konflikty...*, p. 146.

¹¹¹ Haralds Biezais, *Das Kirchenbuch der St. Jakobskirche in Riga 1582–1621*, (ser. *Uppsala Universitets Årsskrift*, 10), Uppsala – Wiesbaden: A.-B. Lundequistska Bokhandeln – Otto Harrassowitz, 1957, p. 18.

¹¹² Viktoras Gidžiūnas, „Pranciškonų observantų – bernardinų gyvenimas ir

jo vyresnysis brolis Mikalojus Kristupas, 1583 m. liepos 27 d. – Vilniaus vyskupijos sufraganas dominikonas Kiprijonas (apie 1528–1594 m., sufraganas 1572–1594 m.), vėliau – LDK kancleris Leonas Sapiega ir daug kitų įžymybių¹¹³. Jurgio priklausymas šiai arkibrolijai nebuvo vien formaliai mecenatiškas ir liudija apie jo asmeninio pamaldumo raišką: vyskupas skatino stoti į šią arkibroliją ir kitus tikinčiuosius¹¹⁴, tad, globojami Mergelės Marijos motinos, joje dvasinį prieglobstį rado daug žmonių. Ši arkibrolija ne tik padėjo stiprinti savo narių tikėjimą ir pamaldumą, bet įvairiais savo narių karitatyviniais sumanymais skatino ir krikščioniškojo solidarumo raidą Vilniaus, Kauno, Gardino, šiek tiek vėliau – ir Alšėnų katalikų bendruomenėse.

Žvelgiant į šį Radvilos veiklos laikotarpį neužmirština, kad vyskupas vis dar teturėjo tik ketverius žemesnius šventimus, taigi, dar nebuvo nei įsipareigojęs skaisčiai gyventi, nei kalbėti brevijorių. Tai kėlė kai kurių nepatogumų net ir vietininkaujant protestantiškoje Livonijoje. Štai 1582 m. kovo mėnesį, atsiėmus iš liuteronų Rygos Šv. Jokūbo bažnyčią, Radvila dėl šventimų trūkumo net negalėjo jos pats atšventinti, tad teko į pagalbą kviesti Medininkų vyskupą Giedraitį¹¹⁵. Kaip savo 1583 m. vasario 2 d. Possevino adresuotame laiške prisipažino pats Jurgis, priimti šventimus iki šiol kliudžiusi didelė darbų našta¹¹⁶. Galų gale, 1583 m. balandžio 10 d.¹¹⁷ Rygos Šv. Jokūbo bažnyčioje Medininkų vyskupas Giedraitis suteikė subdiakonato, diakonato ir kunigystės šventimus tam, kuriam, tikėtina, turėjo būti nemažai dėkingas už prieš septynerius metus taip sunkiai iškovotą vyskupystę¹¹⁸. Aukštesniųjų šventimų

veikla Lietuvoje XV ir XVI amž.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, Roma, 1982, t. 9, p. 95.

¹¹³ *Ibid.*, p. 95–96.

¹¹⁴ Paulius Jatulis, „Kardinolo Jurgio Radvilo veikla lietuvių tarpe...“, p. 250.

¹¹⁵ *MPV*, t. 5, Nr. 294, p. 313.

¹¹⁶ *MPV*, t. 6, Nr. 44, p. 91–92.

¹¹⁷ Wioletta Pawlikowska-Butterwick, *Kariery polityczne i kościelne biskupów Wojciecha i Jerzego Radziwiłłów – koryfeuszy początku i końca XVI wieku – zarys problemu*, in: *Nasza Przeszłość*, Kraków, 2017, t. 127, p. 8.

¹¹⁸ Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie...*, p. 39; Paulius Jatulis, „Kardinolo Jurgio Radvilo veikla lietuvių tarpe...“, p. 258.

teikimo ritas suponavo ir šv. Mišių taurės naudojimą, tad gali būti, kad dabar Vilniaus katedros lobyne saugoma Radvilos šiai Rygos bažnyčiai 1583 m. padovanota taurė mena būtent šią įsimintiną ceremoniją¹¹⁹. Galiausiai 1583 m. gruodžio 26 d. Radvila Vilniaus katedroje buvo iškilmingai konsekruotas vyskupu. Pagrindinis konsekраторius buvo apaštalinis nuncijus Bolognetti, asistuojantys – Medininkų vyskupas Giedraitis ir ilgametis Vilniaus vyskupijos sufraganas, vėliau vyskupijos valdytojas dominikonas Kiprijonas¹²⁰. Retai atsitinka, kad sufraganas (šiandienine terminologija – augziliaras) suteiktų vyskupo konsekraciją savo ordinarui, bet, kaip jau įsitikinome, neįprasta eiga buvo viena iš kunigaikščio Radvilos bažnytinės karjeros charakteristikų.

Apie karjeros siekiančius bei savo rankų su, jų nuomone, nevertais, „žemais“ dalykais besitepti nenorinčius asmenis Europoje dar ir šiandien su ironiška šypsena tarstelima: *ad maiorem natu est*. Kunigaikščio Radvilos atžvilgiu ši frazė praranda bet kokią ironišką gaidą: jis iš tiesų buvo gimęs „didesniems dalykams“, jo kelias į bažnytinės hierarchijos viršūnes buvo galbūt net greitesnis, nei to norėjo pats Radvila. Dar nesulaukus nė pirmųjų Kalėdų Vilniaus vyskupo soste, Europoje jau mažai kas beabejojo jį netrukus tapsiant ir kardinolu. 1581 m. gruodžio 19 d. Jokūbas Lempickis savo laiške Varmijos katedros kanaunin-
kui, abiejų popiežiškųjų signatūrų referendoriui ir šv. Penitenciarijos antspaudininkui Stanislovui Reškai (lot. *Rescius*), iki 1582 m. lapkričio dirbusiam Romoje, iš Venecijos taip rašė: „Visi čia skelbia Radvilą [tapsiant] kardinolu“¹²¹. Lempickis neklydo: Steponas Batoras jau seniai buvo siūlęs Radvilai, kilusiam, pasak karaliaus, iš „įžymiausios mūsų karalystės šeimos“¹²², suteikti aukščiausią garbę ir galią, kokią

¹¹⁹ Dalia Vasiliūnienė, „Sakralinė auksakalystė“, in: *Jėga ir grožis jo šventovėje...: Vilniaus arkivyskupijos sakralinės vertybės Bažnytinio paveldo muziejuje*, sudarytoja Dalia Vasiliūnienė, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2013, p. 58–59.

¹²⁰ *MPV*, t. 7, sąs. 1: *Alberti Bolognetti nuntii apostolici in Polonia epistolarum et actorum pars III fasc. I (m. jan. – jun. 1584)*, ed. Edward Kuntze, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności z zasiłku Prezydium Rady Ministrów i Wydziału Nauki Ministerstwa Oświaty, 1939–1948, Nr. 2, p. 3; Paulius Jatulis, „Radvilai...“, p. 383; Idem, „Kardinolo Jurgio Radvilo veikla lietuvių tarpe...“, p. 258.

¹²¹ *MPV*, t. 5, Nr. 155, p. 157: „Conclamant hic omnes Radvilum cardlem“.

¹²² *Ibid.*, Nr. 293, p. 311–312: „[...] clarissima in Regno nostro familia oriundum“.

tik begali pasiekti dvasininkas. Karo metu dažnai vykę pokalbiai su popiežiaus legatu Possevino, Livonijos atkariavimas ir katalikybės diegimo joje reikalai paskatino Steponą Batorą kelis kartus pakartoti šį prašymą Grigaliui XIII¹²³ – popiežiui, kuris ir pats greičiausiai turėjo tokį patį ketinimą. Apie norą pakelti Radvilą į kardinolus kalbama ir Stepono Batoro laiškuose apaštaliniam nuncijui¹²⁴, taip pat popiežiaus Grigaliaus XIII sūnui – Popiežiškosios milicijos prefektui kunigaikščiui Giacomo Boncompagni (1548–1612)¹²⁵. Karaliaus prašymu Radvilos pakėlimo į kardinolus reikalu rūpinęsis ir įtakingasis jėzuitų diplomatas Possevino¹²⁶. Akivaizdu, kad sprendime pakelti vysk. Jurgį kardinolu sutapo dviejų Radvilos likimui didžiausią įtaką turėjusių galingiausiųjų – popiežiaus ir karaliaus – valia.

1583 m. gruodžio 12 d., taigi dar prieš vyskupo konsekraciją, popiežius Grigalius XIII Radvilą pakėlė kardinolu, suteikdamas jam su šv. Dominyko vardu neatsiejamai susijusį šv. Siksto Senojo (it. s. *Sisto Vecchio*) titulą. Šio titulo suteikimas buvo ypatingo Grigaliaus XIII prielankumo Radvilai ženklas: jau daug metų Šv. Siksto bažnyčia buvo Boncompagni šeimos kardinolų simboliu – iš pradžių paties būsimojo popiežiaus kard. Hugo, o jį išrinkus į šv. Petro Sostą – jo sūnėno kard. Filippo. 1584 m. sausio 10 d. laiške Steponui Batorui apaštalinis nuncijus Bolognetti (kuris drauge su Radvila taip pat buvo pakeltas kardinolu), sveikindamas karalių su šia džiugia žinia, pabrėžė, kad Vilniaus vyskupas savo pamaldumu ir iškilomis dorybėmis „tviska ne mažiau, nei šeimos spindesiu“ bei kad šiuo paskyrimu kardinolų kolegija „labai pagerbiama“¹²⁷. Kardinolo bireto įteikimo ceremonija įvyko 1584 m. kovo 4 d. Vilniaus katedroje, o šias insignijas abiem naujiems kardinolams įteikė pats karalius Steponas Batoras¹²⁸. Kardinolų (tarp jų Ippolito

¹²³ *MPV*, t. 5, Nr. 293, p. 311–312; *MPV*, t. 6, Nr. 7, p. 12.

¹²⁴ *Ibid.*, t. 5, Nr. 326, p. 342; Nr. 397, p. 411.

¹²⁵ *Ibid.*, Nr. 464, p. 540.

¹²⁶ *Ibid.*, Nr. 445, p. 505.

¹²⁷ *MPV*, t. 7, sąs. 1, Nr. 13, p. 20: „[...] non minus pietate [...] quam familiae splendore praefulgeat [...] hoc collegium ornamentum non parum accipiat“.

¹²⁸ *Ibid.*, Nr. 81, p. 120; Stanislaus Rostowski, *op. cit.*, p. 119.

Aldobrandini – būsimojo popiežiaus Klemenso VIII) draugas Radvila tapo vienu iš jų. Nors Romos kurijos pasitikėjimą kunigaikštis Jurgis buvo pelnęs dar iki savo kardinolystės, bet pakylėjimas iki Bažnyčios kunigaikščio statuso gerokai supaprastino komunikaciją tarp Romos ir Vilniaus. Kardinolas popiežiui galėjo ne tik suteikti dar daugiau informacijos apie tikrąją Lietuvos ir Lenkijos Bažnyčios bei valstybės būklę, bet ir patarti sprendžiant visuotinės Bažnyčios reikalus.

Nors biretas jau buvo gautas, bet dar nebuvo atliktos kitos pakėlimo į kardinolus procedūros. Iškart vykti į Romą trukdė Livonijos reikalai, o 1585 m. balandžio 10 d. mirė ir Grigalius XIII. Kaip jau minėjome, kardinolas iš Livonijos vietininko pareigų buvo atleistas 1585 m. lapkričio 11 d., tad iš Vilniaus į Amžinąjį Miestą iškeliavo tik 1586 m. vasario 14 d.¹²⁹ 1586 m. birželio 26 d. kard. Radvila prisistatė naujam popiežiui Sikstui V, prisiekė jam ištikimybę ir paklusnumą, o po to pabučiavo popiežiaus koją ir ranką. Kaip įprasta, Sikstas V į tai atsakė pabučiuodamas naująjį kandidatą į lūpas ir jį palaimindamas. Liepos 4 d. kard. Radvilai slaptojoje konsistorijoje buvo užvertos lūpos, o liepos 14 d. – įteiktas kardinolo žiedas, suteiktas titulas ir atvertos lūpos¹³⁰. Šios kelionės metu Jurgis iš kard. Filippo Boncompagni oficialiai perėmė savo titulinę Šv. Siksto bažnyčią. Jurgio Radvilos viešnagės Romoje visad labai užsitęsavo, ir ši kelionė taip pat nebuvo išimtis. Romoje Jurgį pasiekė žinia apie tai, kad gruodžio 13 d. mirė karalius Steponas Batoras. Namo tesugrįžta, matyt, tik 1587 m. balandžio viduryje ar dar vėliau, bet kuriuo atveju – gerokai iki elekcinio seimo, prasidėjusio birželio 30 d. Varšuvoje, pradžios.

Vadovavimo iš maskvėnų atkovotai Livonijai pabaiga kard. Radvilai anaip tol nereiškę atokvėpio darbuose. Po trejų su puse metų administracinio darbo dabar jis vėl galėjo atsidėti vyskupo pareigoms. Vyskupijoje labai trūko ir kunigų (ypač mokačią lietuvių kalbą), ir struktūrų, tad kiekvienas naujas projektas stiprindavo viltį, kad padėtis keičiasi. Radvilai šiame darbe daug padėdavo jėzuitai. Pilni užsidegimo ir idėjų, jie apibūdintini kaip artimiausi Radvilos bendradarbiai diegiant

¹²⁹ *Kościół zamkowy*, d. 3, p. 66.

¹³⁰ *Pamiętnik...*, p. 2.

katalikybę yrančios vėlyvosios pagonybės dominuojamose kaimiškosiose vietovėse, kuriant ir skleidžiant naują, katalikišką savivoką ir pamaldumo formas. Kard. Jurgį, be abejo, džiugino kiekvienas žingsnis į priekį šiame katalikybės tapsmo ir sklaidos darbe. Ypač džiugus ir simboliškas buvo jėzuito Garcia Alabiano (1548–1624) iniciatyva 1586 m. įvykęs parapijos įkūrimas Žemaitkiemyje – tėvoniniame Jurgio dvarelyje, kurį vyskupas 1581 m. buvo padovanojęs Vilniaus jėzuitų kolegijai.

Jau pats laikas klausti, ką žinome ir ko nežinome apie kard. Radvilos vyskupavimo sampratą. Ar vyskupas teikdavo LDK neseniai „atsiradusį“ Sutvirtinimo sakramentą, ar pavesdavo tai kitiems? Ar Radvila pats pamokslaudavo, ar klausydavo išpažinčių? Kaip dažnai jis aukodavo šv. Mišias?

Pabandykime atsakyti į šiuos klausimus. XVI a. pab. Sutvirtinimo sakramentas dar buvo naujovė ir teiktas retai. Dėl šios priežasties jo priimti suplūsdavo didelės minios žmonių. Radvilos sekretoriaus Foligno liudijimu, vyskupas ėmęs pats teikti Sutvirtinimo sakramentą jau pirmąjį pavasarį po savo konsekracijos. Foligno aprašo vieną tokį atvejį Kaune. Kard. Radvila Sutvirtinimo sakramentą šioje Vilniaus vyskupijos parapijoje teikęs per Šeštines, 1584 m. gegužės 10 d. vakarą. Į miesto parapiinę bažnyčią priplūdę tiek daug jaunimo, kad ceremonija užsitęsusi keturias valandas, ir kardinolo palyda stebėjosi jo išstverme¹³¹. Žinių apie tai, kad Radvila pats teikdavęs Sutvirtinimo sakramentą, turime ir iš vėlesnių kardinolo vyskupavimo Krokovoje laikų¹³².

Duomenų, patvirtinančių ar paneigiančių kardinolą asmeniškai teikus Atgailos sakramentą ar pamokslavus, neturime. Vilniaus katedroje ir miesto parapiinėje Šv. Jono bažnyčioje dirbo „etatiniai“ pamokslininkai dominikonai ir jėzuitai, tad jei kardinolas ir yra pamokslavęs kurios nors šventės proga, tai būtų vertintina kaip išimtis, o ne taisyklė. Kita vertus, Jurgio vyskupavimo metu kaip tik prasidėjo pamokslaujančių vyskupų epocha. Štai jau minėtoje Vilniaus katedroje nuo 1572 m. Dievo žodį

¹³¹ *MPV*, t. 7, sąs. 1, Nr. 181, p. 255: „[...] restammo tutti maravigliati così della copia de confirmati, come della patientia del Sr cardinale che durò in quell' ufficio quattr' hore continue“.

¹³² Jolanta Małgorzata Marszalska, Waldemar Graczyk, *Opaci i przeorzy klasztoru OO. Cystersów w Szczyrzycu od XIII do XX wieku* (toliau – *Opaci i przeorzy*), Kraków–Tyniec: Wydawnictwo Benedyktynów, 2006, p. 97–98.

žmonėms aiškino Vilniaus sufraganas dominikonas Kiprijonas. Pirmasis Vilniaus vyskupas, kurį žinome patį pamokslavus ir klausius tikinčiųjų išpažinčių, yra Radvilos įpėdinis Benediktas Vaina¹³³.

Lygiai taip pat trūksta duomenų nustatyti, kaip dažnai kardinolas aukojęs šv. Mišias. Nors būdamas „klieriku vyskupu“ Romoje Bellarmino aukojamoms šv. Mišioms jis patarnaudavęs kasdien, bet nežinome, ar tapęs kunigu ir vyskupu laikėsi kasdieninės celebracijos praktikos.

Pabrėžtina, kad kard. Radvila buvo uolus savo vyskupijos vizitatorius ir laikė vizitacijas vienu iš pagrindinių Bažnyčios struktūrų veiklos efektyvumo bei dvasininkų drausminimo įrankių. Vietininkavimo Livonijoje metu 1584 m. Radvila antrą kartą vizitavo savo vyskupiją.

Šio antrojo Radvilos vyskupavimo Vilniuje laikotarpio pabaigoje jau aiškiai galime atsekti ganytojo pastoracinės brandos bruožus. Nors principai liko tie patys – katalikybės struktūrų kūrimas ir stiprinimas, jos prioritizacija kitų konfesijų atžvilgiu – neeilinio valstybės ir Bažnyčios kunigaikščio politinė bei pastoracinė patirtis ryškėja iš kai kurių praktinių sprendimų ir kompromisų. Kai 1584 m. rudenį uolusis Vilniaus sufraganas Kiprijonas susivaidijo su neseniai į kapitulą išrinktu Motiejumi Klodzinskiu dėl pirmosios vietos chore ir per kapitulos posėdžius¹³⁴, Radvila tą ginčą 1587 m. lapkričio 23 d. išsprendė pritardamas kapitulos pasiūlytam kompromisui: pamaldų ir choro maldos metu sufraganas sėdėsiąs pirmoje vietoje, bet per kapitulos posėdžius užimsiąs tik tą vietą, kuri jam priklausanti kaip kanauninkui¹³⁵.

Vyskupauti Vilniuje nebuvo lengva užduotis, o Kiprijono atvejis – ne vienintelis. Santykiai su galingąja Vilniaus katedros kapitula dažnai iš Jurgio pareikalavavo ne mažiau energijos, nei santykiai su

¹³³ *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, t. 1: *Dioecesis Vilmensis et Samogitiae* (toliau – *Relationes*), ed. Paulius Rabikauskas, (ser. *Fontes historiae Lituaniae*, 1), Romae: Sectio historica Academiae Lituanae Catholicae Scientiarum, 1971, p. 35.

¹³⁴ Nors Kiprijonas sufragano pareigas ėjo nuo 1572 m., bet į katedros kapitulą teisrinktas 1580 ar 1581 m., tad turėjo nedidelį kanauninkavimo „stažą“. Antra vertus, tebūdamas kanauninku, Kiprijonas tegalėjo užimti vietą po kapitulos prelatų, o tai jo akivaizdžiai netenkino.

¹³⁵ *Acta Capituli Vilmensis*, t. 7 (1583–1601), in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 215, l. 76v–77.

kitų konfesijų atstovais. Nuolat kildavusios trintys ir įtampos vertė ieškoti abiem pusėms priimtinausių sprendimų. Todėl nestebina, kad savo vietininkavimo Livonijoje metu kardinolas į atsilaisvinusias vietas Vilniaus kapituloje kartais skirdavo lietuvių kalbos nemokančius, bet jam parankius ir palankius asmenis iš Lenkijos vyskupijų: 1585 m. – Paulių Gurnickį iš Krokuvos, 1586 m. – Joną Kukrovičių iš Pšemyslio¹³⁶. Popiežius tokius skyrimus kartais pakreipdavo kita linkme, skirdamas savo kandidata: 1586 m. į kapitulos scholastiko pareigybę jis paskyrė Vilniaus vyskupijos kunigą Mikalojų Kostką, nepaisydamas Jurgio paskirtojo J. Kukrovičiaus.

6. KUNIGAİKŠTIS TARP MONARCHŲ: PASTANGOS POLITIŠKAI STIPRINTI KATALIKYBĖS POZICIJAS (1587–1591)

Laikotarpis tarp Jogailaičių dinastijos užgesimo (1572) ir Vazų dinastijos atėjimo į valdžią (1587) – nuolatinių krizių po kiekvieno karaliaus mirties ar pasitraukimo seka. 1586 m. mirus Steponui Batorui, suskasta dairytis naujo valdovo. Senatorių balsas buvo svarbus, bet nemažiau svarbi buvo galingiausiųjų valstybės didikų šeimų pozicija. Į katalikybę perėjusi Radvilų Nesvyžiaus-Olykos kunigaikščių atšaka nedvejodama rėmė katalikų pozicijų ir tradicijos gynėjus Habsburgus. Imperatorių giminės atstovas Lenkijos-Lietuvos soste turėjo garantuoti, kad sėkmingai prasidėjęs katalikybės išsišaknijimo procesas nenueis perniek, bet sėkmingai tęsis. Taigi, 1587 m. birželio 30 – rugpjūčio 19 d. elekciniame seime Jurgis, skirtingai nei Vilniaus katedros kapitulos atstovai, rėmė Ernesto Habsburgo kandidatūrą, o išrinkus Maksimilijoną Habsburgą Varšuvos bernardinų bažnyčioje padėkos vardan giedojo *Te Deum*¹³⁷. Lenkijos karaliumi galiausiai išrinkus Švedijos Vazų dinastijos atstovą, Radvila tol su įtarumu žvelgė į išrinktąjį, kol pakeisti nuomonę jo neįtikino Vazą rėmęs Skarga¹³⁸. Vis dėlto parama Habsburgams ne-

¹³⁶ *Kościół zamkowy*, d. 3, p. 65, 67.

¹³⁷ Kamil Kantak, *Bernardyni polscy*, t. 2, Lwów: Nakładem Prowincji Polskiej OO. Bernardynów, 1933, p. 151.

¹³⁸ Dariusz Kuźmina, *Wazowie a Kościół w Rzeczypospolitej*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2013, p. 155.

sugadino kard. Radvilos santykių su Zigmantu Vaza. Tie geri santykiai vėliau lems ir naują Radvilos paskyrimą.

Nusigręžimas nuo katalikybės skatintojų Habsburgų, Vazų dinastijos atstovo išrinkimas Lenkijos karaliumi ir buvusio kandidato į karalius Maksimilijono sulaikymas sukėlė Lietuvos-Lenkijos ir Šventosios Romos imperijos santykių krizę. Popiežius Sikstas V buvo įsitikinęs, kad nėra geresnio tarpininko jos sprendimui už jam gerai pažįstamą Vilniaus vyskupą. 1589 m. vasarą popiežius paskyrė imperijos kunigaikštį Radvilą (štai kur Jurgiui praverė šis titulas) savo asmeniniu legatu ir pasiuntė jį drauge su įtakinguoju Mikalojumi Firlėjumi į Prahą, pas imperatorių Rudolfą II (1576–1612). Nors neatvyko nei Vengrijos luomų atstovai, nei Ispanijos karaliaus Pilypo II pasiuntinys, Radvilos išskirtinė pozicija Lenkijos-Lietuvos valstybėje, paramos Habsburgams kredencialai ir sukaupta politinė patirtis leido Jurgiui išspręsti ir šią itin keblią užduotį¹³⁹. Gabus diplomatas pelnė imperatoriaus pagarbą ir dovaną – brangų laikrodį¹⁴⁰.

Nepaisant šių politinių ėjimų, įtampa valstybėje augo. Zigmantas Vaza jau buvo apsisprendęs slapta atsisakyti Lenkijos sosto Ernesto Habsburgo naudai, kuomet sužibo kita, jau svarstyta idėja. Kad numalšintų politinę įtampą ir pavojus valstybei, karalius nusprendė pasinaudoti sena Habsburgų tradicija¹⁴¹ ir vesti vieną iš imperatoriaus giminaičių. Šiam slaptam planui įgyvendinti ir vėl buvo pasirinktas Jurgis Radvila. 1591 m. sausio mėn., pasibaigus seimo sesijai, jis turėjo iškelti į Romą pas popiežių¹⁴², pakeliui aplankyti imperatorių¹⁴³, sustoti Grace ir išrinkti karaliui žmoną, o Romoje su Šv. Sostu sutvarkyti politinius šios dinastinės sąjungos aspektus. Būtent Radvilos karalius

¹³⁹ Stanislaus Rostowski, *op. cit.*, p. 193.

¹⁴⁰ Wiesław Müller, *op. cit.*, p. 231.

¹⁴¹ Šios tradicijos kvintesencija atsispindi vėliau ypač išpopuliarėsiančiame šūkyje „Alii bella gerunt. Tu autem, felix Austria, nube“ („Kiti [valdovai] kariauja. Tu gi, laimingoji Austrija, kelk vestuves“).

¹⁴² *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia* (toliau – *VMPL*), t. 3, ed. Augustinus Theiner, Romae: Typis Vaticanis, 1863, Nr. 143, p. 194.

¹⁴³ Dariusz Kuźmina, *op. cit.*, p. 133.

prašė politinės paramos tarp brolių ir Seime, kad būtų surastas būdas santuokai finansuoti „ar koku nors būdu, ar vėl padidintais muitais, ar taip pat ir kokia nors didesne grynųjų suma“¹⁴⁴. Kard. Jurgis ir vėl pavyzdinčiai atliko jam pavestą misiją, o karaliui į žmonas išrinko imperatoriaus pusseserę Oną (1573–1598), Vidinės Austrijos erchercogo Karolio II Pranciškaus (vok. *Karl II. Franz von Innerösterreich*) dukterį. Atsidėkodamas Zigmantas Vaza kaip beneficiją paskyrė kardinolui Vonchocko (lenk. *Wąchock*) cistersų abatiją, tad į savo vyskupavimo Vilniuje pabaigą jėzuitų globėjas Jurgis dar tapo ir cistersų abatu.

Ir šio paskutinio vyskupavimo Vilniuje periodo metu kardinalo intensyviai dalyvauta parlamentiniame valstybės gyvenime, statant užkardas kitų konfesijų įtakos plitimui bei siekiant užtikrinti palankiausias sąlygas katalikybės sklaidai. Dalyvauta 1590 m. kovo 8 d. – balandžio 21 d., 1590 m. gruodžio 2 d. – 1591 m. sausio 15 d. seimuose Varšuvoje¹⁴⁵.

Paskutinis kard. Radvilos veiklos Vilniaus vyskupo soste trečdalis praėjo rūpinantis ne tik bendros lietuvių bei lenkų valstybės – Abiejų Tautų Respublikos, bet ir vyskupijos, ir visos Bažnyčios gerove. Bendravimas su kapitulos nariais bei kunigais, su imperatoriais ir karaliais Radvilai padėjo susidaryti neblogą supratimą, ko iš žmonių galima tikėtis ir ko – ne. Pavaldiniai, net kapitulos kanauninkai į kardinolą oficialiai kreipdavosi vartodami jo kunigaikščiškąjį titulą „Jūsų Kunigaikštiškoji Malonybe“¹⁴⁶, o dokumentuose – ir lotyniškąjį „Šviesusis Kunigaikšti“¹⁴⁷. Nors Jurgio *Sturm und Drang* metai jau buvo praėję, bet anuomet, vyskupavimo pradžioje su patarėjų pagalba susiformuoti prioritetai ir veiklos kryptys liko tos pačios: Tridento susirinkimo nutarimų įgyvendinimas, vyskupijos gerovė, katalikybės sklaida bei kova prieš kitas konfesijas. 1588,

¹⁴⁴ *Zbior pamiętnikow historycznych o dawnęj Polsce z rękopismow, tudzież dzieł w różnyh językach o Polsce wydanyh oraz z listami oryginalnemi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym* (toliau – *Zbior*), t. 2, ed. Julian Ursyn Niemcewicz, Warszawa: Drukiem N. Glücksberga, 1822, p. 469: „Bądź to iakim sposobem albo cłem nowo podwyższonym, albo więc też summą iaką znaczną gotową“.

¹⁴⁵ *VMPL*, t. 3, Nr. 123, p. 169; Nr. 141, p. 191.

¹⁴⁶ „Wasza Książęca Mość“ (lenk.).

¹⁴⁷ „Illustrissime Princeps“ (lot.).

1589 ir 1590 m. kardinolas Radvila vėl vizitavo savo vyskupiją. Nors dažnai didžiulės vyskupijos vizitacijas kardinolas atlikdavo pasitelkęs pagalbon prokuratorius, tačiau žinoma, kad nuo 1588 m. rugsėjo mėn. iki spalio 7 d. jis, lydimas arkidiakono, savo vyskupijos parapijose lankėsi asmeniškai¹⁴⁸. Iš viso Radvila Vilniaus vyskupiją vizitavo penkis kartus – 1582, 1584, 1588 m. rugsėjo – spalio mėnesį¹⁴⁹, 1589 m. (lydimas prelato arkidiakono Jono Ryškovskio)¹⁵⁰ ir 1590 m. liepą (šį paskutinį kartą lydimas savo kapeliono kanauninko Andrea Taglia ir kanauninko Andriejaus Jurgevičiaus)¹⁵¹. Nors apie šias vizitacijas žinome labai nedaug, bet turimi duomenys leidžia teigti, kad vyskupas pats ar jo atstovai sudraudavo aplaidžius ir nusikaltusius klebonus. Štai 1588 m. kapitulos rudens sesijoje kard. Radvilos įpareigotas kapitulos dekanas ir prokuratorius prelatas Jonas Jarčevskis viešai įspėjo Slanimo kleboną kanauninką Mikalojų Nemčynovičių dėl nusizengimų, kurie vyko Slanimo parapijoje¹⁵². Įspėjimo laikas, turinys bei faktas, kad kanauninką po neseniai įvykusios vizitacijos drausmino pats Vilniaus vyskupas, leidžia daryti dvi išvadas: pirma, bausmė kanauninkui Nemčynovičiui skirta būtent už 1588 m. parapijų vizitacijos metu atskleistas negeroves; antra, vizitacijos tikrai pradėjo tapti veiksmingu negerovių užkardymo ir dvasininkų disciplinavimo įrankiu.

Vyskupijos parapijų vizitacijos buvo laikomos ne kapitulos, o paties vyskupo reikalu, tad už vizitavimą kapitulos prelatams ir kanauninkams buvo atlyginama itin simboliškai. Štai 1590 m. vasario 20 d., svarstydamas, kaip atlyginti 1589 m. parapijas vizitavusiam prelatui arkidiakonui Ryškovskiui, katedros kapitula pasiteisina lėšų kapitulos ižde nebuvimu ir už visą triušą tedovanoja vizitatoriui tris indus nefiltruoto medaus¹⁵³.

¹⁴⁸ Tomasz Kempa, *Konflikty...*, p. 164.

¹⁴⁹ Viktoras Gidžiūnas, „Pranciškonų observantų – bernardinų gyvenimas ir veikla Lietuvoje XV ir XVI amž....“, p. 129.

¹⁵⁰ *Acta Capituli Vilnensis*, t. 7 (1583–1601), in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 215, l. 128–128v.

¹⁵¹ *Kościół zamkowy*, d. 3, p. 71.

¹⁵² *Acta Capituli Vilnensis*, t. 7 (1583–1601), in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 215, l. 104v–105.

¹⁵³ *Ibid.*, l. 128–128v.

Vizitacijos neabejotinai atskleisdavo, kad varganos sielovadinės situacijos priežastys buvo susijusios ne tik su dvasininkų trūkumu ar jų nerezidavimu parapijose. Didelį vaidmenį vaidino ir ekonominis faktorius: dauguma vyskupijos parapijų buvo skurdžios ar net itin skurdžios¹⁵⁴. Radvila dėjo daug pastangų, kad ši padėtis pagerėtų. Jis suteikė beneficijų Starino (balt. *Старуно*) (Minsko vaivadija), Peršoju, Tau-ragnų ir kai kurioms kitoms parapijoms¹⁵⁵.

Šalia rūpesčio sielovada ir parapinės struktūros stabilizavimu, kard. Radvilai nuo pat vyskupystės pradžios ypač rūpėjo švietimo situacija Vilniaus vyskupijoje. Reikėjo organizuoti ir prižiūrėti diecezinės ir popiežiškosios seminarijų bei Vilniaus akademijos veiklą. Vienu iš gelbstinčių faktorių buvo tai, kad net Jurgiui triūsiant Livonijoje, toliau funkcionavo velionio vysk. Protasevičiaus Skapo gatvėje¹⁵⁶ Vilniuje įkurta Valerijono bursa – bendrabutis neturtingiems studentams. Nepaisant to, jau po penkerių metų nuo savo įkūrimo diecezinė seminarija pateko į rimtą materialinę krizę. Gelbėdama padėtį ir norėdama greitai surasti grynųjų klierikų išlaikymui, Vilniaus katedros kapitula 1588 m. žiemos sesijos metu net nusprendė išnuomoti vienam iš savo narių, prelatui Jarčevskiui, Radvilos seminarijai dovanotas Vaizgėliškes už 120 kapų lietuviškų grašių¹⁵⁷. 1589 m. gegužės 18 d. Vaizgėliškių nuoma už tokią pačią sumą buvo pratęsta dar metams¹⁵⁸. 1588 m. vasario 17 d. vyskupo dekretas pakartojo ir įtvirtino radviliškąją diecezinės seminarijos valdy-

¹⁵⁴ XVI a. viduryje skurdžių ir itin skurdžių parapijų Vilniaus vyskupijoje buvo beveik 70% (141 iš 217). Atsižvelgiant į žala, kurią nuo XVI a. vidurio katalikų parapijų beneficinei struktūrai padarė konfesionalizacijos proceso sąlygotos pervartos, nerealų, kad šio amžiaus devintajame dešimtmetyje padėtis būtų galėjusi žymiai pagerėti. Apie Vilniaus vyskupijos parapijų materialinį aprūpinimą XVI a. viduryje žr. Jerzy Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, (ser. *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Wydział filozoficzno-histeryczny. Seria Historia*, 55), Poznań: Wydawnictwo uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, 1972, p. 99–108.

¹⁵⁵ Paulius Jatulis, „Radvilai...“, p. 384.

¹⁵⁶ *Acta Capituli Vilnensis*, t. 6 (1578–1585), in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 214, l. 306 (tiksliai bursos pastato lokacija).

¹⁵⁷ *Acta Capituli Vilnensis*, t. 7 (1583–1601), in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 215, l. 95v.

¹⁵⁸ *Ibid.*, l. 117.

mo modelį, pagal kurį atsakomybė buvo padalinta tarp Jėzaus Draugijos ir Vilniaus katedros kapitulos. Kiek anksčiau, 1584 m. vasario 10 d., katedros kapitula buvo nutarusi, kad kiekvienas kanauninkas paeiliui, pradedant nuo vyriausiojo amžiumi, vienerius metus turės eiti seminarijos provizoriaus pareigas¹⁵⁹. Patyrus, kad toks dažnas kanauninkų keitimasis neigiamai atsiliepia seminarijos kontrolės kokybei, 1590 m. birželio 1 d. provizorių kadencija buvo prailginta nuo vienerių iki trejų metų¹⁶⁰.

Bendradarbiavimas tarp kapitulos ir jėzuitų sprendžiant diecezinės seminarijos reikalus nesiklostė sklandžiai. Kaip minėjome, seminarijai nuolat reikėjo papildomų pajamų, o dėl esamų tvarkymo kapitula Jėzaus Draugijos nariams, dirbantiems seminarijoje, nuolat turėjo nemažai priekaištų¹⁶¹. Pritrūkus lėšų seminarijai išlaikyti, kapitula kartais skolindavosi jų iš savo pačios narių¹⁶². Dauguma jėzuitų buvo puikūs pedagogai ir ugdytojai, bet nepasižymėjo ypatingais gabumais administruojant materialines gėrybes ar tvarkant finansus. Kaip liudija Draugijos vidinė korespondencija, šis trūkumas buvo suvokiamas ir jėzuitų vyresniųjų, bet situacijos tai nepakeitė. Dėl šios priežasties ne tik diecezinė, bet ir popiežiškoji seminarija, Vilniaus akademijos spaustuvė ir kitos jėzuitų administruojamos struktūros kartais atsidurdavo ties krizės riba, ir kapitulai tekdavo gelbėti padėtį. Praktiškai tai reiškė nemalonią trintį, o kartais – ir konfliktus tarp jėzuitų ir kapitulos. Vienas didžiausių tokių konfliktų įvyko 1652 m., tačiau tai jau peržengia šio straipsnio chronologines ribas.

Vilniaus vyskupas turėjo ne tik rūpintis vyskupijos švietimo struktūromis, bet ir kontroliuoti, kad joms neatsirastų kokių nors „eretiškų“ konkurentų. Toks pavojus buvo iškilęs pačioje Zigmanto Vazos valdymo pradžioje, kai 1588 m. Vilniaus akademija vos išvengė konkuruojančios struktūros įsikūrimo. Paskatinti jėzuitų akademijos sėkmės, Jono Kalvino (1509–1564) ir Huldrycho Cvinglio (1484–1531) sekėjai pradėjo

¹⁵⁹ *Kościół zamkowy*, d. 3, p. 63.

¹⁶⁰ *Acta Capituli Vilmensis*, t. 7 (1583–1601), in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 215, l. 136.

¹⁶¹ *Kościół zamkowy*, d. 3, p. 69.

¹⁶² *Acta Capituli Vilmensis*, t. 7 (1583–1601), in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 215, l. 129v–130.

reformatų aukštosios mokyklos Vilniuje įkūrimo procesą: buvo parinkta vieta pastato statybai, surinkti pinigai dėstytojų algoms ir net surašytas steigimo aktas, kurį beliko pateikti karaliaus tvirtinimui. „Monopolinė“ katalikų akademijos padėtis buvo išgelbėta tik kard. Radvilai asmeniškai užginčijus šį sumanymą Zigmanto Vazos dvare¹⁶³. Karalius iš karto uždraudė naujos struktūros kūrimą ir apie tai 1588 m. liepos 18 d. informavo Radvilą¹⁶⁴. Kard. Radvilos įtaka nulėmė, kad „Šėtono akademija“¹⁶⁵, kaip ją apibūdino Vilniaus vyskupas, nebūtų įkurta.

1590 m. rugpjūčio 27 d. mirus popiežiui Sikstui V, kard. Radvila, pasak Kurczewskio, išvykęs į konklavą, kurioje esą vos nebuves išrinktas popiežiumi. Anot Kurczewskio, išrinkimui į šv. Petro Sostą kelią užkirto tik gerokai per jaunas kandidato amžius¹⁶⁶. Neabejotina, kad šis tvirtinimas nėra tikslus. Pirmiausia pažymėtina, kad 1590 m. įvyko dvi konklavos: pirmoji, rugsėjo 15 d., į šv. Petro Sostą išrinkusi Urboną VII, kuris po 12 dienų, rugsėjo 27 d., mirė; ir antroji, įvykusi 1590 m. gruodžio 5 d., kurioje popiežiumi išrinktas Grigalius XIV. Turint omenyje, kad kelionė iš Vilniaus į Romą užtrukdavo maždaug du mėnesius, į pirmąją 1590 m. konklavą Vilniaus vyskupas niekaip negalėjo spėti, o tai, kad nedalyvauta ir antrojoje, aiškiai paliudija tiek 1863 m. paskelbtas kard. Jurgio laiško Grigaliui XIV, kuriame jis sveikina popiežių su išrinkimu, tekstas¹⁶⁷, tiek – kaip minėjome anksčiau – Radvilos dalyvavimas 1590 gruodžio 2 d. – 1591 sausio 15 d. seime Varšuvoje.

Nors kard. Radvila ypatingą dėmesį skyrė Jėzaus Draugijai, neužmiršta buvo ir Pranciškonų ordino observantų atšaka. Tai iš dalies paaiškintina nemažu observantų artumu Tridento susirinkimo pasirinktai katalikiškosios Reformos kryptčiai, nors šis artumas, kaip vėliau pamatysime, taip pat turėjo savo ribas. Jau 1576 m., dar Radvilos studijų Romoje metu, pranciškonai observantai įsivedė Romos mišiolą ir Romos

¹⁶³ *VMPL*, t. 3, Nr. 39, p. 37.

¹⁶⁴ *Zbior*, t. 2, p. 466–468; Tomasz Kempa, *Konflikty...*, p. 158–159.

¹⁶⁵ *VMPL*, t. 3, Nr. 39, p. 37.

¹⁶⁶ Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie...*, p. 39.

¹⁶⁷ *VMPL*, t. 3, Nr. 137, p. 184.

brevijorių¹⁶⁸, o tai negalėjo nepadaryti palankaus išpūdžio jaunučiui ko-adjutoriui. Prielankumą observantams liudija ne tik Radvilos narystė Šv. Onos arkibrolijoje ir galima pagalba Lietuvos provincijos reinkorporavimo į Lenkijos provinciją reikale, bet ir parama atstatant liepsnų nusiaubtą Vilniaus konventą. Kaip liudija pats kard. Jurgis, 1560 m. birželio 20 d. Vilnių nusiaubusio didžiulio gaisro metu sudegė ne tik daugiau nei 200 namų, bet ir pranciškonų observantų Šv. Pranciškaus Asyžiečio bažnyčia bei konventas su biblioteka¹⁶⁹. 1579 m. broliai pradėjo konvento atstatymą. Jau tapęs Vilniaus vyskupu, Radvila sutelkė kilminguosius ir organizavo finansinę pagalbą observantams, kad jų bažnyčios atstatymas būtų kuo greičiau pabaigtas¹⁷⁰. Neatmestina, kad Vilniaus vyskupas prisidėjęs ir prie observančių tretininkų reformos¹⁷¹ bei Antrojo ordino konvento steigimo Vilniuje reikalų.

Stiprinti politines katalikybės pozicijas siekta ne tik valstybės ir vyskupijos, bet ir Radvilų šeimos lygmeniu. Didžiulėse Radvilų valdose buvo kuriami vienuolynai, kolegijos, statomos bažnyčios. Nors labiausiai šioje veikloje pasižymėjo Albertas ir Mikalojus Kristupas, bet netrūko ir Jurgio vaidmens. Ypač rūpintis viena iš pagrindinių šeimos rezidencijų Nesvyžiuje. Kai vyriausias iš brolių 1586 m. ten atidarė jėzuitų kolegiją, 1588 m. pastatė jėzuitų vienuolyną ir pradėjo garsiosios Dievo Kūno bažnyčios – pirmosios barokinės bažnyčios Vilniaus vyskupijoje – statybą, jos kertinį akmenį pašventino pats kard. Jurgis¹⁷². 1593 m. lapkričio 1 d. šventovė atvėrė savo vartus tikintiesiems¹⁷³.

1591 m. Jurgis Radvila buvo pasiekęs galios viršūnę. Tais retais atvejais, kai tekdavo pasirašinėti dokumentus drauge su Lenkijos primu, pirmasis pasirašydavo kard. Radvila¹⁷⁴. Deja, ši galia mažai praverė vys-

¹⁶⁸ Kamil Kantak, *Bernardyni polscy*, t. 2, p. 216.

¹⁶⁹ *Pamiętnik...*, p. 12. K. Kantako manymu, tai įvykę 1564 m., žr. Kamil Kantak, *Bernardyni polscy*, t. 1, p. 199.

¹⁷⁰ Viktoras Gidžiūnas, „De initiis Fratrum Minorum de Observantia in Lituania (1468–1600)“, in: *Archivum Franciscanum Historicum*, Roma, 1970, t. 63, p. 58.

¹⁷¹ Kamil Kantak, *Bernardyni polscy*, t. 1, p. 208, 12 past.

¹⁷² Stanislaus Rostowski, *op. cit.*, p. 417.

¹⁷³ *Ibid.*, p. 137.

¹⁷⁴ *VMPL*, t. 3, Nr. 141, p. 191.

kupo santykiams su Vilniaus katedros kapitula, kurie klostėsi nelengvai. Suvokdama savo galią ir atsakomybę, ji gana kritiškai vertindavo vyskupo prašymus, ir, jei tik tai jai leisdavo jos statutas, atsakydavo neigiamai. Šių galios varžytuvių objektu tapdavo net liturgija: kai 1591 m. pavasarį kardinolas pasiūlė kapitulos kanauninkams chore giedoti liturgines valandas, šie atsisakė, remdamiesi papročiu ir Tridento susirinkimo sprendimais, kurie, esą, tokio giedojimo neįsaka. Jei vyskupui toks atsakymas atrodytų nepakankamas, kanauninkai pagrasino besikreipsiantys į arbitrus – Krokuvos ir Lucko vyskopus – kad aniedu, o ne Radvila nuspręstų, kas teisis¹⁷⁵.

Nepaisant konfesionalizacijos proceso sukeltos sumaišties sąlygotų vyskupijos materialinių nuostolių, XVI a. pabaigoje Vilniaus vyskupo tarnystė buvo gerai atlyginama. Vilniaus vyskupams nuo seno priklausė ant tuomet gerokai vandeningesnės Vilnelės kranto, netoli ortodoksų Tyriausiosios Dievo Motinos vienuolyno pastatytas malūnas, daug nekilnojamo turto ir žemės, daugiausiai dovanotų dar Jogailos ir Vytauto. Radvila, savaime suprantama, gaudavo pajamų ne tik iš vyskupo valdų ir Vonchocko abatijos. Kaip turtingiausios magnatų šeimos narys jis disponavo dideliu turtu ir solidžiomis asmeninėmis pajamomis, leidusiomis gyventi tikrai kunigaikščiškai. Vilniuje kard. Radvila gyveno savo didžiuliuose rūmuose Pilies ir Šv. Jono gatvių kampe, praminuose „Kardinalija“. Tuose rūmuose Vilniaus vyskupas buvo įsirengęs asmeninę koplyčią. Be asmeninio chirurgo vokiečio Branso, apie kurį jau kalbėjome, kitas vokietis – Adamas Hanusas – tarnavo asmeniniu kardinolo siuvėju. Savaime aišku, kad kardinolo buitį lengvino ir daugybė kitų tarnų – kamerdineriai, virėjai, važnyčiotojai, arklaininkai ir t. t.

Po dešimties metų Vilniaus vyskupo soste Radvilos galia ir nuopelnai buvo tam tikra prasme įvertinti ir karaliaus, tiesa, abiem pusėms gana netikėtu būdu. Senstant Krokuvos vyskupui Petruui Myškovskuii, Zigmantas Vaza suskato ieškoti jam koadjutoriaus ir 1590 m. vasario 26 d. pasiūlė popiežiui Sikstui V į šias pareigas skirti jauną savo pirmtako sūnėną, mažiau nei prieš metus Varmijos vyskupu ir senatoriumi (apie 1566¹⁷⁶–

¹⁷⁵ *Kościół zamkowy*, d. 3, p. 72.

¹⁷⁶ Tikslī A. Batoro gimimo data nėra nustatyta.

1599 m.; Varmijos vyskupas 1589–1599 m.) tapusį kardinolą Andriejų Batorą (teturėjusį keturis žemesnius šventimus)¹⁷⁷. Šios koadjuturijos labai siekęs ir pats kardinolas Andriejus¹⁷⁸. Tačiau popiežius manęs kitaip ir, 1591 m. balandžio 5 d. Krokuvos vyskupui pasimirus, Zigmantui Vazai į vakuojantį postą pasiūlė Jurgį Radvilą¹⁷⁹. Kard. Radvila buvo ištikimas Habsburgų rėmėjas, be to, Habsburgus rėmė ir apaštalinis nuncijus Lenkijos Karalystėje arkivysk. Annibale di Capua. Karalius taip pat buvo suinteresuotas kuo geresniais santykiais su šia galingiausia katalikiška dinastija. Dar daugiau: ir nuncijus, ir karalius buvo suinteresuoti Jurgiu Radvila kaip atsvara Jono Zamoiskio (1542–1605) galybei, tad, nors lietuvių paskyrimas į Krokuvos sostą prieštaravo indigenato teisei, nuspręsta nominuoti į šią vietą būtent Vilniaus vyskupą. 1591 m. rugpjūčio 9 d. popiežius Grigalius XIV paskyrė Radvilą Krokuvos vyskupu, perkeldamas jį iš Vilniaus.

7. KROKUVOS VYSKUPAS (1591–1600): NEPAGEIDAUTAS IR NELAUKTAS

Krokuvos vyskupo sostas buvo antroji pagal svarbą bažnytinė pozicija valstybėje, nusileidžianti tik Gniezno arkivyskupijai, tradiciškai susietai su Lenkijos primo titulu. Tame garbingame soste Vavelio katedroje yra sėdėję daug įžymių asmenybių, tarp jų – ir kard. Frydrichas Jogailaitis (1488–1503).

Krokuvos vyskupu paskirtas kard. Radvila jau buvo ne tik įtakingiausias Lenkijos vyskupas ir vienas įtakingiausių valstybės politikų, bet ir patyręs ganytojas. Dėl jų milžiniškos galios, turtų ir įtakos Radvilų giminės atstovų Lenkijoje baimintasi, o vėliau jų net ir privengta. Radvilų galia buvo nepatogi visiems, kurie patys svajoto vaidinti kokį nors reikšmingesnį vaidmenį savo klestėjimo viršūnę išgyvenančioje jungtinėje Lenkijos-Lietuvos valstybėje. Gal todėl priešiškas, su kuriuo buvo sutiktas tame dar neseniai Lenkijos sostine buvusiame mies-

¹⁷⁷ *VMPL*, t. 3, Nr. 111, p. 161.

¹⁷⁸ *Ibid.*, Nr. 148, p. 197.

¹⁷⁹ *Ibid.*, Nr. 152, p. 199.

te jo nesužeidė taip skaudžiai, kaip būtų galėjęs sužeisti dar prieš 10 metų. Išvengti pirmųjų ilgų pasiteisinimų padėjo ir laiko trūkumas, ir nuotolis: nuo 1591 m. kovo mėn. Radvila viešėjo Romoje, kur spalio 13 d. konsekravo Šv. Stanislovo bažnyčią, ir šiandien tebesančią Romos lenkų bendruomenės centru. Po trijų dienų, spalio 16 d., mirė popiežius Grigalius XIV. Radvila dalyvavo konklavoje, išrinkusioje į šv. Petro Sostą Inocentą IX, ir dar porą mėnesių užtruko Romoje, tvarkydamas valstybės reikalus. Gruodžio viduryje, jau ruošiantis grįžimui į Lenkiją, kard. Radvilą ištiko sunkus podagros priepuolis¹⁸⁰, o gruodžio 30 d. mirė Inocentas IX, tad mintis apie keliones ir net darbą teko kelioms savaitėms atidėti. 1592 m. sausio 30 d. kardinolai popiežiumi išrinko Klemenšą VIII, o Radvila į Krokuvą grįžo tik 1592 m. gegužės mėn. Pakeliui į namus kard. Jurgiui dar teko garbė pabaigti tai, dėl ko prieš beveik pusantrų metų ir buvo iškeliauta: sutuokti karališkąją porą. Išrinktoji devyniolikmetė Ona Austrė 1592 m. gegužės 5 d. Vienoje *per procuram* buvo sutuokta su Zigmantu, o vėliau, 1592 m. gegužės 31 d., per savo trisdešimt šeštąjį gimtadienį, Radvila kaip popiežiaus asmeninis legatas sutuokė juos faktiškai¹⁸¹.

Sugrįžta ne į ramybės oazę. Aistros dėl indigenato teisių pažeidimo skiriant vyskopus buvo plačiai apėmusios ne tik Vilniaus, bet ir Krokuvos dvasininkus bei politikus. Radvilos paskyrimą griežtai užprotestavo buvęs kard. Jurgio giminaitis Lenkijos kancleris Zamoiskis, kurio antrąja žmona yra buvusi 1580 m. vasario 2 d. mirusi jauniausia Jurgio sesutė Kristina. Į Krokuvos vyskopus, nurodydami į Radvilos išrinkimo neteisėtumą, dar pretendavo Kujavijos vyskupas Jeronimas Rozdraževskis (apie 1546–1600) bei velionio karaliaus Stepono Batoro sūnėnas, Varmijos vyskupas kard. A. Batoras, teturėjęs tik žemesniuosius šventimus. Šio paskutinio pretendento pretenzijos į Krokuvos vyskupo sostą gana įdomios, nes ir šito Prūsijoje vyskupaujancio vengrų kunigaikščio pretenzijos į lenkišką indigenatą buvo gana formalios. Po nepavykusio

¹⁸⁰ ANP, t. 15: *Germanicus Malaspina (1591–1598)*, d. 1: *1 XII 1591 – 31 XII 1592*, ed. Leszek Jarmiński, Cracoviae: Academia Scientiarum et Litterarum Poloniae, 2000, p. XV–XVI, XLI–XLII.

¹⁸¹ VMPL, t. 3, Nr. 162, p. 209.

bandymo 1587 m. „prastumti“ A. Batorą į Lenkijos karalius, 1589 m. Lenkijos indigenatą ir nominacijos į Krokuvos koadjutorius pažadą jam suteikė pagrindinis kardinolo Andriejaus politinis rėmėjas kancleris Zamoiskis, ištikimas velionio karaliaus Stepono Batoro bendražygis ir karo vadas. Net praėjus pusei metų po Radvilos nominacijos, A. Batoras vis dar siuntė popiežiui memorandumus ir savo užtarėjus tiek iš Lenkijos, tiek iš pačios Romos kurijos, ir prašė tą nominaciją pakeisti¹⁸². Tai iš dalies paaiškina konflikto su Radvila genezę. O šiaip jau krinta į akį nemažas abiejų kardinolų, taip niekada ir netapusių draugais, gyvenimo ir bažnytinių biografijų paralelizmas: vienodas amžius, ta pati itin aukšta kilmė, svaiginančiai greita bažnytinė karjera, beveik tuo pat metu įvykęs pakėlimas kardinolais¹⁸³, įtakingi rėmėjai. Šalia daugybės paralelių buvo, beje, ir vienas svarbus skirtumas: skirtingai nei kūnu ir siela Bažnyčiai atsidavęs Radvila, A. Batoras taip niekada labiau ir nesusidomėjo dvasininko karjera, subdiakonato šventimus priėmė praėjus 13 metų po pakėlimo į kardinolus, o kunigystės šventimų priimti nepanoro.

Radvilai su visais trimis didikais pavyko bent formaliai susitaikyti: su J. Rozdraževskiu 1592 m., o su Zamoiskiu ir A. Batoru – 1593 m., bet kadangi Vilniuje liepsnojo pasipriešinimas Bernardui Maciejowskiui (kuris, beje, rėmė A. Batoro kandidatūrą į Krokuvos vyskupo sostą), pasiekti tikrą susitaikymą Krokuvoje buvo neįmanoma. Krokuvos magnatų priešiskumas Radvilai užgeso tik po devynerių metų, Jurgiui iškeliavus pas Viešpatį¹⁸⁴.

Bažnyčioje nebūna idealių vyskupijų. Nebuvo tokia ir Krokua. Ir čia daug ką reikėjo naujinti, tvarkyti ar ištiesinti. Neilgai trukęs, Radvila 1593 m. kovo 29–31 d.¹⁸⁵ sušaukė vyskupijos sinodą, kuriam pasibaigus išleido konstitucijas. Tame vos tris su puse spausdinto puslapio užimančiame dokumente Krokuvos vyskupas apibendrina sinodo rezultatus: uždraudžia savintis Bažnyčios nuosavybę; dvasininkams liepia išsiskusti tonzūrą ir dėvėti dvasininko drabužius; dvasininkams,

¹⁸² Ildikó Horn, *Andrzej Batory*, Warszawa: Neriton, 2010, p. 199.

¹⁸³ A. Batoras kardinolu buvo pakeltas 1584 m. liepos 4 d.

¹⁸⁴ Dariusz Kuźmina, *op. cit.*, p. 172.

¹⁸⁵ Wioletta Pawlikowska-Butterwick, *op. cit.*, p. 14.

gyvenantiems su savo sugyventinėmis, primena bažnytines bausmes už celibato nesilaikymą; uždraudžia kunigams švęsti Eucharistiją namuose ar kitose netinkamose vietose; paliepia didžiosiose vyskupijos bažnyčiose paskirti penitenciarijus, įgaliotus atleisti tas nuodėmes, kurias įprastai tegalėjo atleisti tik ordinaras ir t. t.¹⁸⁶

Sinodus Krokuvoje Radvila sušaukė ir 1594 bei 1597 m. Krokuvoje, kaip ir Vilniuje, kardinolas pasišventė vyskupijos parapijų, o 1593–1598 m. – ir vienuolynų vizitacijoms.

Vyskupo atliekamos vienuolynų vizitacijos buvo visiškai naujas puslapis Bažnyčios praktikoje. Iki tol didelė dalis vienuolynų (ypač elgetaujančiųjų ordinų konventų) buvo popiežiaus ir atitinkamų vienuolių vyresnybės jurisdikcijoje. Tridento susirinkimo nutarimų įgyvendinimas atnešė nemažų pasikeitimų: popiežius savo dokumentais pradėjo įgalinti vietos ordinarus vizituoti jų vyskupijų teritorijose įkurtus vienuolynus. Nors kard. Radvila tokią Klemenso VIII brevę, patariančią vienuolynų vizitaciją, gavo tik 1594 m.¹⁸⁷, bet vizitacijas pradėjo jau metais anksčiau. Gaivinanti buvo 1593 m. įvykusios Čenstakavos paulinų vienuolyno vizitacijos patirtis: Radvila, įsitikinęs dideliu vienuolių pamaldumu, aktyvia pastoracine veikla tarp tikinčiųjų ir Mergelės Marijos kulto puoselėjimu, tik parekomendavo jiems pasišvęsti XVI a. ypač aktualios apologetikos ir moralės teologijos studijoms¹⁸⁸. Lygiai tokia pati teigiama buvo ir Šczyżyc (lenk. *Szczyrzyc*) cistersų vienuolyno vizitacijos, įvykusios 1597 m. rugpjūčio 13–18 d., patirtis. Ir čia kardinolas bei cistersų abatas Radvila tik patarė abatui daugiau dėmesio skirti vienuolių studijoms, o vienuolyno bibliotekai nupirkti pilną šv. Bernardo Klerviečio raštų rinkinį, Tridento susirinkimo nutarimus, Romos

¹⁸⁶ *Synodus dioecisana, ab Illustrissimo & Reuerendissimo Domino, D. Petro Gem-bicki, Episcopo Cracoviensi, Duce Severiae, celebrata Cracoviae, in Ecclesia Archipresbyterali, Anno M.DC.XLIII, cui accessere Constitutiones in diuersis Synodis sub Illustrissimis & Reuerendissimis Dominis, Georgio Cardinali Radziwił, Bernardo Maciejiowski, Petro Tylicki, Martino Szyszkwowski Episcopis Cracoviensibus sancite & promulgata*, [Cracoviae]: Ex Officina Andreae Petricouij, S. R. M. Typographi, [s. a. 1643?], p. A3 1–4.

¹⁸⁷ Kamil Kantak, *Bernardyni polscy*, t. 2, p. 42.

¹⁸⁸ Janusz Zbudniewek, „Jasna Góra w strategii pasterskiej prymasów Polski“, in: *Prymasi i prymasostwo w dziejach państwa i narodu polskiego*, ed. Wiesław Jan Wysocki, (ser. *Życie i myśl. Zeszyty problemowe*), Warszawa: Pax, 2002, p. 89.

katekizmą ir kitas knygas. Įdomu, kad tos vizitacijos metu kardinolas vienuolyno bažnyčioje Sutvirtinimo sakramentą suteikė 248 asmenims¹⁸⁹.

Aišku, netrūko ir maištaujančių ar disciplinos nesilaikančių vienuolių. Štai pranciškonai observantai, iki tol su kardinolu palaikę puikius santykius, užprotestavo vizitacijos galimybę, argumentuodami savo privilegijomis, o Radvila nebuvo linkęs daryti spaudimo ir toliau laikėsi diplomatiškos bei objektyvios nuostatos šių mendikantų atžvilgiu¹⁹⁰. Spaudžiant Šv. Sostui, 1594 m. Lenkijoje buvo pradėtas dar 1566 m. vasario 1 d. paskelbtos Pijaus V bulės *Circa pastoralis officii*, apibrėžiančios moterų religinių bendruomenių narių inklaustraciją, įgyvendinimas. Kard. Radvilai teko sunkus uždavinys įgyvendinti šią bulę Krokuvos vyskupijoje. Daug rūpesčio kėlė pranciškonės observantės tretininkės (bernardinės). 1594 m. rugsėjo mėn. Radvilai net teko parašyti laišką Kazimiere susirinkusiai pranciškonų observantų kapitulai, kuriame vyskupas pareikalavo suvaldyti inklaustracijai besipriešinančias seseris¹⁹¹. 1594 m. lapkričio 4 d. įvyko keturias valandas trukęs bendras vyskupijos ir pranciškonų observantų provincijos vadovų, taip pat pranciškonų konventualų, jėzuitų bei dominikonų atstovų posėdis, pašvęstas Šv. Agnės konvento Krokuvoje reformai. Pranciškonams atstovavo pats garsusis provincijolas Benediktas Gonsiorekas (apie 1545–1607), o kard. Radvila, kentėdamas podagros priepuolį, vadovavo posėdžiui gulėdamas lovoje¹⁹². Dialogas su pranciškonais observantais buvo vaisingas, ir 1595 m. broliai ėmėsi tretininkių reformos. Mažojoje Lenkijoje (kurios sostine buvo Krokuva) kardinolui Jurgiui taip pat pavyko inklaustruoti norbertietėmis vadinamas premonstratiečių vienuoles iš Stšelnos (lenk. *Strzelna*) vienuolyno, bet dėl dominikonų tretininkių, nevykdančių vyskupo potvarkių, Radvilai net teko kreiptis į Romą¹⁹³.

¹⁸⁹ Jolanta Małgorzata Marszalska, Waldemar Graczyk, *Opaci i przeorzy...*, p. 97–98.

¹⁹⁰ Kamil Kantak, *Bernardyni polscy*, t. 2, p. 42.

¹⁹¹ *Ibid.*, p. 358.

¹⁹² *Ibid.*, p. 359–360.

¹⁹³ Małgorzata Borkowska, *Panny siostry w świecie sarmackim*, Warszawa: PWN, 2002, p. 142–144.

Beje, norbertiečių nuodėmklausiais buvo jau minėti Mažosios Lenkijos pranciškonai observantai¹⁹⁴.

Krokuvos vyskupo pareigos turėjo ne tik didelę religinę, bet ir politinę reikšmę, juk ši hierarchinė tarnystė reiškė ir nuolatinį panirimą į kunkuliuojančius dvaro reikalus. Laimei, ir vyskupui atsirasdavo progų patarnauti valdovui ne tik politiniais patarimais ir nuomone, bet ir grynai kunigiška veikla. Štai 1595 m. liepos 9 d. Radvilai teko džiaugsmas Vavelio katedroje, prie Šv. Stanislovo altoriaus pakrikštyti Zigmanto Vazos ir Onos sūnų Vladislovą Zigmantą (būsimąjį karalių Vladislovą IV)¹⁹⁵.

Nors Krokuvos vyskupija buvo viena turtingiausių vyskupijų Lenkijoje, Radvila dar labiau pagausino jos pajamas kviesdamas specialistus iš Apeninų pusiasalio ir vystydamas joje metalurgijos pramonę bei kitus verslus¹⁹⁶.

Vyskupaudamas Krokuvoje, kard. Radvila neužmiršo ir LDK reikalų. Jis sekė Kazimiero kanonizacijos proceso eigą ir iškart sureagavo, kai *Martirologium romanum* pasirodė įrašas, teigiantis, kad Kazimieras buvęs kanonizuotas. Kaip savo 1593 m. kovo 6 d. Varšuvoje kardinolui sūnėnui Cinzio Passeri-Aldobrandini rašytame laiške liudija apaštalinis nuncijus Lenkijoje Germanico Malaspina, kard. Radvila jam nurodęs į įrašo *Martirologium romanum* klaidingumą: „[...] Ponas Kardinolas Radvila man patvirtino, kad tai klaida, nes nebuvo kanonizuotas, o tik buvęs surengtas procesas, kuris vis dar yra Vilniuje [...]“¹⁹⁷.

¹⁹⁴ Kamil Kankak, *Bernardyni polscy*, t. 2, p. 278.

¹⁹⁵ Henryk Wisner, *Władysław IV Waza*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 2009, p. 5; Dariusz Kuźmina, *op. cit.*, p. 134–135.

¹⁹⁶ Sławomir Cendrowski, *Nowe ustalenia w kwestii śmierci i pochówku kardynała Jerzego Radziwiłła (1556–1600)*, in: *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*, Toruń, 2014, t. 31, p. 27.

¹⁹⁷ Archivum Secretum Vaticanum, Fondo Borghese II 66 C. D., l. 65v: „[...] il che m'ha affermato il Signor Cardinale Radzivil esser errore, perche non fu canonizzato altrimenti, ma si fece solo il processo, il quale si ritrova anchora in Vilna [...]“.
Remiamės šio dokumento ištrauka, paskelbta leidinyje *Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto šaltiniai*, sud. Mintautas Čiurinskas, (ser. *Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae*, 3), Vilnius: Aidai, 2003, p. 210.

Kard. Jurgio perkėlimas į Krokuvą, vyskupo sufragano Kiprijono mirtis 1594 m. ir beveik dešimtmetį trukusi sedevakansija Vilniaus vyskupo soste labai neigiamai atsiliepė Radvilos vyskupavimo Vilniuje metu pradėtiems projektams. Nors katedros kapitula stengėsi suvaldyti situaciją, bet diecezinės seminarijos reikalai, parapijų sistemos būklė ir sielovados padėtis taip pakriko, kad 1595 m. vyskupiją vizitavęs apaštalinis vizitatorius kroatas Aleksandras Komulovičius (lot. *Comuleus*) pasibaisėjęs rašė, kad daug kur žmonės šioje vyskupijoje gyveną neturėdami, kas jiems teiktų sakramentus, „neturėdami beveik jokio supratimo apie Dievą, kaip neprotingi gyvuliai“¹⁹⁸.

Vadovavimas vyskupijai ir intensyvi politinė veikla nebuvo vienteliai kard. Radvilos rūpesčiai. Priklausymas galingiausiai ir turtingiausiai valstybės giminei bei rūpestis jos galia taip pat buvo viena iš jo pareigų. Kai 1593 m. mirė jaunesnysis Jurgio brolis Albertas, kardinolas tapo vienu iš Alberto sūnaus Jono Albrechto globėjų. Trokšdamas, kad vad. Klecko ordinacija – reikšminga giminės turtų dalis – po Alberto našlės Annos von Kettler naujos santuokos neatitektų kitiems didikams, Krokuvos vyskupas privertė ją perleisti ordinaciją Jonui Albrechtui¹⁹⁹. Taip buvo išsaugotas Radvilų turtų ir jų teikiamos galios integralumas.

Vadovavimas Krokuvos vyskupijai nebuvo lengvas ne tik dėl tvyrojusių įtampų ginčiuose dėl indigenato. Tarnystei atsiliepė ir blogėjanti jau keturiasdešimtmetį perkopusio kardinolo sveikata. Podagros ir karštinės priepuoliai, varginę jaunystėje, Krokuvoje suintensyvėjo²⁰⁰. Nors kardinolą gydė jo asmeninis gydytojas venecijietis Zarotto Zarotti²⁰¹, bet priepuoliai neretėjo. Nepaisant ligos, 1599 m. Radvila nusprendė vykti į Romą dalyvauti jubiliejinių 1600 metų nuo Kristaus gimimo pradžios iškilmėse. Kardinolas jautė, kad ši kelionė gali jam tapti paskutiniąja. Kaip savo 1600 m. balandžio 6 d. laiške M. K. Radvilai

¹⁹⁸ *Kościół zamkowy*, d. 2, p. 97: „[...] absque [...] ipsius fere Dei notitia, quasi iumenta insipientia vivere [...]“.

¹⁹⁹ Marzena Liedke, *Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2016, p. 312–313.

²⁰⁰ Paulius Jatulis, „Radvilai...“, p. 382.

²⁰¹ Sławomir Cendrowski, *op. cit.*, p. 24.

„Našlaitėliui“ rašė Krokuvos katedros kapitulos kanaaninkas Mikalojus Dobročeskis, prieš išvykdamas į Romą, kard. Radvila sumokėjęs visas skolas ir atlyginimus savo dvaro darbuotojams, o 1599 m. spalio 1 d. jis surašęs savo testamentą ir palikęs jį saugoti Krokuvos katedros kapitulai²⁰².

8. KELIONĖ Į AMŽINYBĘ AMŽINAJAME MIESTE (1600)

Kardinolas į Romą išvyko 1599 m. lapkričio mėnesį. Pakeliui jis aplankė Veneciją, Paduvą ir Mergelės Marijos namus Loreto šventovėje²⁰³. Kard. Radvilos atvykimas į Romą 1599 m. gruodžio 20 d. tapo tikra barokine triumfo procesija: amžininkų tvirtinimu, kiekvieną iš maždaug 100 palydos vežimų traukė 6 arkliai²⁰⁴.

Kelionės tikslas buvo pasiektas, ir 1599 m. gruodžio 31 d. Radvila sudalyvavo jubiliejinių Šv. Petro bazilikos durų atidaryme. Nepaisant ligos, Krokuvos vyskupas nusprendė iki galo įvykdyti tai, dėl ko atvyko. Kad laimėtų jubiliejinius atlaidus, kiekvienas piligrimas turėjo aplankyti keturias patriarchalines Romos bazilikas, tad ir kardinolas, sukaukęs paskutines jėgas, leidosi į miestą. Kardinolo Jurgio pasirodymas su 120 raitelių savo tviskesiu ir prabanga beveik prilygo dar jaunesnio už Radvilą kard. Odoardo Farnese (1573–1626), atvykusio su 180 raitelių, pasirodymui ir buvo plačiai komentuojamas tuomet dar rankraštiniu Romos laikraščio *Avvisi*²⁰⁵. Deja, dalyvavimas Klemenso VIII vadovaujamoje ceremonijoje ir Romos bažnyčių lankymas taip komplikavo ligą, kad teko iškart atgulti į patalą. Karštinė vis stiprėjo, ir tapo aišku, kad kardinolas greičiausiai neišgyvens. Jurgio prašymu, 1600 m. sausio 15 d. Paskutinį patepimą jam suteikė Milano arkivyskupas kard. Federico Borromeo (1564–1631)²⁰⁶, o sausio 20 d. palaiminti ligonio

²⁰² *Ibid.*, p. 26, 26 past; p. 40.

²⁰³ *Ibid.*, p. 20, 22.

²⁰⁴ *Ibid.*, p. 23, 16 past.

²⁰⁵ Paulius Rabikauskas, *Krikščioniškoji Lietuva: istorija, hagiografija, šaltiniotyra*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, p. 247.

²⁰⁶ Sławomir Cendrowski, *op. cit.*, p. 28.

atvyko pats popiežius Klemensas VIII²⁰⁷. Radvilai nemaža paguoda buvo tai, kad ligos metu jo neapleido broliai jėzuitai: prie jo patalo budėjo tėvai Garcia Alabiano (kunigaikščio auditorius (t. y., nuodėmklausys) ir Žemaitkiemio parapijos įkūrėjas), Albertas Černiakovskis, Paolo Rossi ir Frydrichas Šembekas²⁰⁸.

1600 m. sausio 22 d., pirmą valandą po vidurnakčio²⁰⁹, Šventosios Romos imperijos kunigaikštis kardinolas Radvila mirė, sulaukęs 43 metų amžiaus. Ši liūdna žinia pripildė skausmu daugelio kardinolo draugų ir gentainių širdis. Ypač sielojosi jėzuitai, netekę savo galingojo užtarėjo ir geradario. Vis dėlto Krokuvos vyskupo mirtis netikėtai atvėrė naujas galimybes išspręsti jau beveik dešimtmetį vakuojančios Vilniaus vyskupijos krizę: iškeliauvus į amžinybę lietuviui Radvilai, o į jo vietą Krokuvoje paskyrus Lucko vyskupą ir Vilniaus nominatą Maciejovskį, LDK gimęs Benediktas Vaina galėjo užimti Vilniaus vyskupo sostą. Vilniaus vyskupo istorijoje pagaliau įsivyravo taika.

Taikai buvo lemta įsivyrauti ir Romoje: Radvila buvo palaidotas *il Gesù* bažnyčios dešinioios navos gale, netoli didžiojo altoriaus ir naujutėlaitės, tik prieš kelis mėnesius pabaigtos bei konsekruotos Šv. Pranciškaus Asyžiečio koplyčios²¹⁰. Tam tikra prasme, bent po mirties išsipildė kardinolo kunigaikščio svajonė: paskutinio poilsio jis atgulė šalia daugelio žymiausių pasaulio jėzuitų. Jie priėmė Jurgį nariu į savo Draugiją.

²⁰⁷ Paulius Rabikauskas, *Krikščioniškoji Lietuva...*, p. 248–250.

²⁰⁸ Jan Wielewicki, *Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie od r. 1600 do r. 1608 (włącznie)*, (ser. *Scriptores Rerum Polonicarum*, 10), Kraków: Czcionkami drukarni C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem Anatola Maryjana Kosterkiewiczza, 1886, p. 3.

²⁰⁹ Sławomir Cendrowski, *op. cit.*, p. 28–29, 42 past.

²¹⁰ Įdomu, kad šios koplyčios fundatore buvo Olimpia Orsini (1562–1616), vienturtė Mentanos markizo Giovanni Orsini duktė – giminės, iš kurios atstovo kard. Radvila nuomojosi rūmus savo paskutinės kelionės į Romą metu, narė. Nereikšmingas sutapimas?

Vyskupas Eustachijus Valavičius. Lietuva, XVII a., drobė, aliejus, 97,5x71,5, BPM BP 576 (nuotr. autorius Arūnas Baltėnas ©)